

Mariola Hoszowska
 (University of Rzeszów, Poland)
<https://orcid.org/0000-0003-1475-1561>
 E-mail: mhoszowska@wp.pl

Antiheroines of Early Modern Polish History in the Textbooks of the Second Polish Republic

*Antybohaterki nowożytnych dziejów Polski w podręcznikach
 Drugiej Rzeczypospolitej*

ABSTRACT

The author of the article presents changes that took place in the textbook depictions of women – counted among the antiheroines of Polish History – from 1918 to 1939. The starting point are 19th-century compilations, in which the authors' attention was focused on prominent queens of the Early Modern era: Bona Sforza, Maria Ludwika Gonzaga, and Maria Kazimiera de La Grange d'Arquien. The attitudes of the authors of historical and educational compilations created after Poland regained its independence towards these women was the result of various factors, but also a proof of acceptance of women's new roles in the newly united – among others, through historical education – society. This applied particularly to those women's roles that evoked social resistance, as they were linked to involvement in politics, which was viewed as a space for men's activity.

PUBLICATION INFO			
			e-ISSN: 2449-8467 ISSN: 2082-6060
			
THE AUTHOR'S ADDRESS: Mariola Hoszowska, the Institute of History of the University of Rzeszów, 16C Rejtana Avenue, Rzeszów 35-959, Poland			
SOURCE OF FUNDING: Statutory Research of the Institute of History of the University of Rzeszów			
SUBMITTED: 2018.10.07	ACCEPTED: 2020.01.15	PUBLISHED ONLINE: 2020.12.28	
WEBSITE OF THE JOURNAL: https://journals.umcs.pl/rh		EDITORIAL COMMITTEE E-mail: reshistorica@umcs.pl	

The article emphasises comparative concepts to clearly delineate differences between what was typical of educational framing pre- and post-1918. The author analyzed 30 history textbooks written in the first and second decade of Poland Reborn, addressed to children and youth in primary, gymnasium and secondary schools. The article serves as a search for the answers to the following questions: 1. In what way were ambitious women rulers perceived in different political conditions, i.e. in a situation of formal equality of the political rights of women and men? 2. How different were textbooks in the Piłsudski-reformed schools from those used earlier? 3. To what extent did the reorientation of the educational ideal of the 1930s influence the image of the politically involved Polish queens of the Early Modern era?

Key words: history of women, history education, Second Polish Republic, Bona Sforza d' Aragona, Maria Ludwika Gonzaga, Maria Kazimiera d' Arquien

INTRODUCTORY REMARKS

In 1918, Polish women gained active and passive voting rights. They had sought greater agency for at least a hundred years, considering the national women's education program developed by Klementyna Hoffman (née Tańska), the woman who had the strongest influence on her countrywomen's ideas of their duties in the first half of the 19th century¹. The generation of Tańska's pupils, gathered around Narcyza Żmichowska, expected more than just 'being secondary in society'², much as the next generation, whose representatives, including Paulina Kuczalska-Reinschmitt and Maria Turzyma, set as their goal the equal rights of women in the area of politics³. Polish feminists at the turn of the 19th and 20th century did not reject the category of sacrifice, and speaking about the desired ideal, they emphasized: 'Women were sometimes able to rise up to such a degree of self-forgetfulness that their individual lives could not be distinguished from the national life. And only such a complete devotion to the affairs of the general public can allow us to completely understand them. Only giving oneself to them with one's heart will create the awareness of the national ideal'⁴.

¹ J.E. Dąbrowska, *Klementyna. Rzecz o Klementynie z Tańskich Hoffmanowej*, Białystok 2008.

² M. Romankówna, *Sprawa Entuzjastek*, 'Pamiętnik Literacki' 1957, 48, 1–2, pp. 516–537; M. Kurkowska, *Narcyza Żmichowska w środowisku warszawskim lat czterdziestych XIX w.*, in: *Kobieta i świat polityki. Polska na tle porównawczym w XIX i w początkach XX w. Zbiór studiów*, vol. 3, eds. A. Żarnowska, A. Szwarc, Warszawa 1994, pp. 235–244.

³ K. Sierakowska, *Aspiracje polityczne Związku Równouprawienia Kobiet Polskich*, in: *Kobieta i świat*, pp. 245–253; A. Górnicka-Boratyńska, *Cztery projekty emancypacyjne (1863–1939)*, Izabelin 2001, pp. 82–145.

⁴ 'Kobiety wznieść się niekiedy potrafiły do takiego zapomnienia o sobie samych, że ich indywidualnego życia od życia narodowego wyodrębnić nie było podobna. I tylko

The emancipation of women in Poland under the partitions was influenced not only by individual and group initiatives of women from landowner and intelligentsia circles, but also socio-economic and civilisational transformations related to advancing democratization of society⁵. Emancipation trends and the organized women's movement in the 19th and 20th century, which grew in many countries of Europe and in North America, also affected the women in Poland.

The goal of each partitioning power was to link new Polish subjects with their own societies through the school system⁶. After 1795, Poles faced a real threat of denationalisation. Although the attempts of the partitioning countries in this aspect evolved, there was no unrestricted school education (the most favourable situation developed under the Habsburg reign from the 1860s on)⁷. An important supplement to it, particularly in the situation of increasing denationalisation, was private education: home and secret, in the form of youth self-education circles and illegal lessons⁸.

In the 19th century, history played a leading role among other sciences⁹. In the era of national captivity, the history of Poland had a particular significance in the shaping of national and historical consciousness. Historians – with all the implicit stipulations of this concept in the 19th century – were expected not only to explain the reasons for the fall of the state, which became the axis

---

– dodawała Zofia Daszyńska-Golińska – takie zupełne zapatrzenie się w sprawy ogółu uzdolnić może do ich całkowitego zrozumienia. Tylko oddanie się im sercem całym stworzy świadomość narodowego ideału'. Z. Daszyńska-Golińska, *Kobieta obywatelka*, in: *Głos kobiet w kwestii kobiecej*, Kraków 1903, p. 201.

⁵ N. Koestler, *Kobiety polskie między społeczeństwem tradycyjnym a nowoczesnym*, in: *Kobieta i edukacja na ziemiach polskich w XIX i XX wieku. Zbiór studiów*, vol. 2, part 2, eds. A. Żarnowska, A. Szwarc, Warszawa 1995, pp. 25–33.

⁶ S. Możdżeń, *Zarys historii wychowania*, part 2, *Wiek XIX – do 1918 roku*, Kielce 1995.

⁷ J. Maternicki, *Dydaktyka historii w Polsce 1773–1918*, Warszawa 1974; Cz. Majorek, *Historia utylitarna i erudycyjna. Szkolna edukacja historyczna w Galicji (1772–1918)*, Warszawa 1990; A. Puszkas, *Nauczyciele historii i geografii państwowych szkół średnich w Galicji w okresie autonomicznym (1868–1914)*, Lublin 1999.

⁸ D. Wawrzykowska-Wierciochowa, *Z dziejów dawnych pensji żeńskich w Królestwie Polskim*, 'Rozprawy z Dziejów Oświaty' 1967, 10, pp. 108–159; T. Klanowski, *Germanizacja gimnazjów w Wielkim Księstwie Poznańskim i opór młodzieży polskiej w latach 1870–1914 (na przykładzie Gimnazjum Marii Magdaleny w Poznaniu)*, Poznań 1962; J. Szews, *Filomaci pomorscy. Tajne związki młodzieży polskiej na Pomorzu Gdańskim w latach 1830–1920*, Warszawa 1992; J. Kulczycki, *Strajki szkolne zaborze pruskim 1901–1907*, Poznań 1993; A. Ładyżyński, *Rola rodziny w kształtowaniu postaw religijnych i patriotycznych w zaborze austriackim (1772–1914)*, in: *Rodzina jako środowisko wychowawcze w czasach nowożytnych*, ed. J. Jakubiak, Bydgoszcz 1995, pp. 96–105; A. Winiarz, *Nauczanie domowe dzieci polskich w dobie niewoli narodowej (1795–1918)*, in: *Nauczanie domowe dzieci polskich od XVIII do XX wieku. Zbiór studiów*, eds. J. Jakubiak, A. Winiarz, Bydgoszcz 2004, pp. 166–190.

⁹ D.R. Kelly, *Losy historii. Badanie przeszłości od Herdera do Huizingi*, Warszawa 2010.

of conflict among researchers of the past¹⁰, but also to strengthen the feeling of worth of their countrymen, which was denied Poles by the partitioners, who argued the inferiority of Polish history and culture. Writing ‘to lift up hearts’ – calculated at the turn of the 19th and 20th century to reach ever wider circles of society – gave rise to the phenomenon of researchers taking on the roles of ‘guides’ and ‘servants’ of the nation¹¹. Many historians writing in the post-partition era did not hold back from giving warnings, cautioning and moralising in their writings. After 1795, the functions of historiography went far beyond determining the ‘truth’ about the past, the leaning of which grew in certain political conditions to the rank of a national duty. ‘Academic’ history was an important tool of shaping group ideas and moods¹².

19TH-CENTURY POLISH HISTORY TEXTBOOKS

The same applied, to even greater degree, to school textbooks, which are a specific form of historical writing. They are secondary to historical works and their authors – apart from cognitive purposes – are guided by didactic and educational goals¹³. At the same time, textbooks have a powerful effect on the shaping of the historical consciousness of a society¹⁴. Counted among the oldest didactic aids¹⁵, they became widespread during the reign of Stanisław II August, in connection with the Commission of National Education reforms and history being made a mandatory teaching subject¹⁶.

¹⁰ *Historycy o historii. Od Adama Naruszewicza do Stanisława Kętrzyńskiego 1775–1918*, collected by, with introduction and commentary by M.H. Serejski, Warszawa 1963; A.F. Grabski, *Zarys historii historiografii polskiej*, Poznań 2000, pp. 112–153.

¹¹ J. Maternicki, ‘Historyk służą narodu’. *Poglądy Adama Naruszewicza, Joachima Lelewela, Tadeusza Korzona i Szymona Askenazego*, in: *Historia. Mentalność. Tożsamość. Miejsce i rola historii i historyków w życiu narodu polskiego i ukraińskiego w XIX i XX wieku*, eds. J. Pisulińska, P. Sierżęga, L. Zaskilniak, introduction J. Maternicki, Rzeszów 2008, pp. 44–77; idem, *Historia i życie narodu. Poglądy i postawy historyków polskich XIX i XX w.*, Rzeszów 2009.

¹² This also applied to the image of ambitious queens of the Early Modern era created by researchers and enthusiasts of history. For more, see: E. Janeczek-Jabłońska, *Staropolskie kobiety władzy w historiografii polskiej doby zaborów*, Łódź 2019, pp. 136–154, 230–242, 284–295.

¹³ Textbook narratives are the source of various myths and stereotypes, including those related to gender. For more, see: M. Szymczak, *Kobiety w polskich programach i podręcznikach do nauczania historii dla szkoły średniej po II wojnie światowej*, Zielona Góra 2011.

¹⁴ J. Maternicki, *Wielokształtność historii*, Warszawa 1990, pp. 78–96.

¹⁵ The first textbook written especially for the students of the Academic Gymnasium in Gdańsk is Joachim Pastorius’ textbook entitled *Florus Polonius seu Polonica historiae epitome nova* (Lejda 1641), which saw five editions, used in the 18th century. For more, see: K. Kubik, *Joachim Pastorius, gdański pedagog XVII wieku*, Gdańsk 1970.

¹⁶ The Jesuits (1739) introduced the first systematic teaching of history in their reformed colleges. A year later, the Piarists did so as well. For more, see: K. Puchowski, *Edukacja*

19th-century textbooks used in Polish lands under the partitions were subject to various ancillary issues and were usually censored. There were cases when their use was prohibited, which after the November Uprising affected the best compilation at the time, Joachim Lelewel's *Dzieje potoczne*¹⁷, and several years earlier, the innovative textbook by Izabela Czartoryska, written with peasant readers in mind¹⁸.

On the one hand, textbooks were under the pressure of tradition, and on the other hand – with a certain delay – undergone sort of transformation, subject to new standards of discussing the past. In 19th-century historical and educational texts, the women who held power most frequently appeared in many roles: wives, mothers, mothers-in-law, sisters, etc. However, the most important issue that frequently determined how they were perceived and judged, was the influence they exerted – or attempted to exert – on the course of political events. The socially accepted activities of women in the public sphere were, in the case of the women rulers, associated with piety, charitable work, as well as religious and secular patronage. The icon of this activity was Jadwiga of Poland. The women monarchs of the Early Modern era, serving as antiheroines – Bona Sforza, Maria Ludwika and Maria Kazimiera – remained as contradictions¹⁹. They all came from countries in which women played a significant role in politics²⁰. The system in Poland set a secondary role for the wife of the ruler. Anna Jagiellon – like Jadwiga of Poland – formally became 'king'

---

historyczna w kolegiach jezuickich Rzeczypospolitej, Gdańsk 1999; K. Wróbel-Lipowa, *Collegium Nobilium czasów Stanisława Konarskiego szkołą patriotyzmu i wychowania obywatelskiego*, in: *Szkolnictwo pijarskie w czasach minionych a współczesne problemy edukacji historycznej*, vol. 1, eds. K. Wróbel-Lipowa, M. Ausz, Kraków–Lublin 2010, pp. 33–46.

¹⁷ J. Maternicki, W. Górczyński, *Po upadku państwa*, in: J. Maternicki, Cz. Majorek, W. Górczyński, *Historia jako zadanie wychowawcze. Edukacja historyczna młodzieży w latach 1773–1830*, Warszawa 1988, pp. 221–235, 282–294.

¹⁸ W. Górczyński, *Pielgrzym w Dobromilu... Izabeli z Flemingów Czartoryskiej – pierwsza próba popularyzacji historii ojczyzny w środowisku wiejskim*, in: *Między historią a edukacją historyczną*, ed. V. Julkowska, Poznań 2003, pp. 30–45; B. Woźniczka-Paruzel, *'Dzieje ojczyzny dla ludu' doby romantyzmu*, Wrocław 1990; M. Hoszowska, *Kobiety w piśmarstwie historyczno-dydaktycznym Izabeli Czartoryskiej*, in: *O kobietach. Studia i szkice. Wiek XIX i XX*, ed. J. Hoff, Rzeszów 2011, pp. 47–74.

¹⁹ For more, see: M. Hoszowska, *Kobiety w podręcznikach historii ojczyzny XIX stulecia. Uwagi metodologiczne, 'Kultura i Historia'* 2004, 6, <http://www.kulturaihistoria.umcs.lublin.pl/archives/166> [accessed on: 1 XI 2020]; eadem, *Dziewiętnastowieczne polskie podręczniki historii a narracje o kobietach*, in: *Galicja i jej dziedzictwo*, vol. 24, *Kobieta w Galicji. Nowoczesność i tradycja*, eds. J. Kamińska-Kwak, S. Kozak, D. Opaliński, Rzeszów 2016, pp. 455–471.

²⁰ M. Bogucka, *Kobieta a świat polityki w XVI–XVIII wieku*, in: eadem, *Gorsza płeć. Kobieta w dziejach Europy od antyku po wiek XXI*, Warszawa 2006, pp. 181–206; eadem, *Białogłowa w dawnej Polsce. Kobieta w społeczeństwie polskim XVI–XVIII wieku na tle porównawczym*, Warszawa 1998, pp. 208–223.

after the escape of Henri de Valois; however, she had to account for the politics of the nobles, mainly pursuing her aspirations in the religious and charity spheres.

The negative perception of the ambitious queens in the textbooks was significantly influenced by the myth of the Polish Mother²¹, popular among women from the enlightened spheres, which emerged at the decline of the Commonwealth. It was developed by the Romantics and remained viable in the following centuries. It politicized the educational duties of mothers and lifted up ordinary motherhood, giving it an exceptional rank, motivated by obligations to the national community. It was a symbol of readiness to raise children with a view to fighting for independence. This myth allowed women to realize individual goals, in the sense of gaining recognition in their own eyes, as well as communal – through strengthening the resistance against the partitioners. At the same time, it influenced the way in which figures who did not correspond to the model matrix of heroism were presented and judged. One woman who certainly did not fit the myth was Maria Sobieska d'Arquien, about whom Teresa Wodzicka née Potocka (1849–1935) did not hesitate to write, in a textbook for young people, that she was a 'bird-brained' queen²². In the 20th century, Maria Kazimiera was the most criticized of the Polish queens²³, and in this respect, her only competition could be Catherine II. The situation was different in the case of Bona Sforza and Maria Ludwika Gonzaga, against whom criticism gradually weakened. When it came to the Italian queen, Jędrzej Moraczewski (1802–1855), a Poznań-based Lelewelist, eloquently commented on her departure from Poland and stripping it of its wealth: 'This is what all these foreigners do: they lord it over us and leave with money for their country; they could at least bless Poland for giving them bread, but no! They still besmirch us, that it's all bears and wolves, and frost and snow all year round'²⁴.

---

²¹ M. Hoszowska, *Mit Matki Polki w dziewiętnastowiecznych syntezach historycznych*, in: *Mity i stereotypy w dziejach Polski i Ukrainy w XIX i XX wieku*, eds. A. Czyżewski et al., Warszawa–Łódź 2012, pp. 262–292.

²² She also emphasised that 'takie istoty muszą być szkodliwe w rodzinie, a cóż dopiero na tronie!' ['such creatures must do harm in a family, not to mention on a throne!']. T. Wodzicka z Potockich, *Historia polska dla dorastającej młodzieży*, part 4, Kraków 1904, pp. 20–21.

²³ M. Hoszowska, *Siła tradycji, presja życia. Kobiety w dawnych podręcznikach dziejów Polski (1795–1918)*, Rzeszów 2005.

²⁴ 'Tak to ci cudzoziemcy wszyscy robią: spanoszą się u nas i wyjeżdżają z pieniędzmi do swego kraju; ażeby choć błogosławili Polskę, że im dała chleba, ale gdzie tam! Jeszcze nas ogadają, że tu same niedźwiedzie i wilki, a mróz i śnieg przez cały rok'. J. Moraczewski, *Gospodarza Jędrzeja opowiadanie podług starych ksiąg polskich. Jaka to dawniej była Polska i jacy*

However, Wodzicka, critical of independent queens, emphasized that for 30 years Bona was a faithful wife to Zygmunt I and cared for him until his death, 'not just with the love of a wife, but the diligence of a servant'²⁵. She also expressed the belief that future research would 'clear Bona of many accusations levelled against her: after all, no one today believes', she added, 'that she was a poisoner'²⁶. For the author, the exemplary fulfilment of a wife's duties was one of the most important criteria for evaluating women²⁷. In turn, August Sokołowski (1846–1921) praised the Italian queen's talent in managing her property: 'She runs an exemplary economy, populates empty areas, brings in settlers, fortifies castles, builds bridges and dikes, and takes care of all of this by herself, without depending on secretaries and officials'²⁸.

The more balanced evaluations of Maria Ludwika, in turn, were strongly influenced by historians of the Krakow school: Józef Szujski and especially Michał Bobrzyński, whose assessments of the queen were largely devoid of the negative, and her proposal for a *vivente rege* election was judged as an important step on the path to limiting the anarchy of the nobility²⁹. This point of view was recognized by textbook authors, while Walery Przyborowski (1845–1913) even wrote about the 'unjustly slandered queen'³⁰. However, the greatest admirer of the queen was Michał Chyliński (1856–1925), who adapted Bobrzyński's synthesis for the needs of gymnasium students, and who appreciated the wife of two Vasa kings for her mature age, ambition, 'sophisticated mind', perseverance in her pursuit of her goals, as well as her 'great sense of the power of the government and the independence of royal authority'. He described the plan for the double election as an attempt to 'remove one of the main rules of anarchy'³¹.

However, the 19th-century textbook compilations were dominated by those in which more positive judgments were reserved only for Maria

---

byli starzy Polacy, book 3, Poznań 1854, pp. 29–30.

²⁵ T. Wodzicka z Potockich, *op. cit.*, part 2, p. 60.

²⁶ *Ibidem*, p. 56.

²⁷ This also applied to the perception of Maria Ludwika, who was said to feel a kind of pitying friendship for Jan II Kazimierz, showing solidarity with her husband in a trying time. *Ibidem*, part 3, pp. 307–308.

²⁸ 'Prowadzi ona gospodarkę wzorową, zaludnia puste obszary, sprowadza osadników, obwarowywać każe zamki, budować mosty i groble, a wszystkiego tego dogląda sama osobiście, nie spuszczając się na sekretarzy i urzędników'. A. Sokołowski, *Dzieje Polski Ilustrowane*, vol. 2, Wieden 1904, p. 605.

²⁹ M. Hoszowska, *Mit*, p. 282.

³⁰ W. Przyborowski, *Dzieje Polski do r. 1772 opracowane dla młodzieży*, Warszawa 1879, p. 249.

³¹ [M. Chyliński], *Dzieje ojczyste ze szczególnym uwzględnieniem historii Galicji. Dzieło prof. Uniwersytetu Jagiell. M. Bobrzyńskiego do użytku wyższych klas szkół średnich*, Kraków 1879, pp. 237, 251–252, 254.

Ludwika Gonzaga, largely for her sacrificial attitude during the Swedish Deluge.

How were these queens presented in the textbooks of Poland Reborn? How were the ambitious rulers perceived in the different political conditions, i.e. in a situation of formal equality of women's and men's political rights, which did not mean equal chances?³². How different were textbooks in the Piłsudski-reformed schools from those used earlier? To what extent did the reorientation of the educational ideal of the 1930s influence the image of the queens?

In order to answer the above questions, the most frequently used history books and methodological guidelines in primary and secondary schools of the Second Polish Republic were analyzed. For the first decade of Poland Reborn, in addition to new compilations, selected editions of 19th-century textbooks, rewritten and adapted to the new conditions, were considered³³. In total, more than 30 textbooks were analyzed: 16 from the 1920s and 14 from the 1930s³⁴, 3 popular and supplementary compilations, as well as methodological guidelines and history education compilations.

The analysis indicates the modest presence of energetic Polish women leaders of the Early Modern era in textbooks from 1918–1939. Bona Sforza d'Aragona, whose image has significantly evolved in compilations for the Piłsudski-reformed schools, was the most widely taken into account³⁵. There was much less interest in Maria Kazimiera, and little or no interest in Maria Ludwika.

PRIMARY SCHOOL TEXTBOOKS: THE 1920S

As far as primary school textbooks are concerned, we should begin with the 1921 third-grade text³⁶ by prominent Warsaw historian Władysław

³² M. Pietrzak, *Sytuacja prawna kobiet w Drugiej Rzeczypospolitej*, in: *Równe prawa i nierówne szanse. Kobiety w Polsce międzywojennej. Zbiór studiów*, eds. A. Żarnowska, A. Szwarz, Warszawa 2000, pp. 77–91.

³³ These were textbooks by Zuzanna Morawska and Anatol Lewicki.

³⁴ 17 textbooks were intended for primary schools, 11 for gymnasiums and 2 for secondary schools.

³⁵ For more about the reform, see: J. Sadowska, *Ku szkole na miarę Drugiej Rzeczypospolitej. Geneza, założenia, realizacja reformy Jędrzejowiczowskiej*, Białystok 2001; Z. Osiński, *Janusz Jędrzejewicz piłsudczyk i reformator edukacji (1885–1951)*, Lublin 2007, pp. 133–163, 193–196.

³⁶ In the opinion of Hanna Konopka, it was more useful help for teachers, especially those less well prepared, than a typical book for students. It covered the entire Polish history in 33 chapters (from the Slavs to the restoration of independence) and was adapted to the 1920 programme. H. Konopka, *Edukacja historyczna w polskich szkołach powszechnych 1918–1939*, Białystok 1987, p. 143.

Smoleński (1851–1926)³⁷, who was a proponent of national education³⁸, believing that the goal of history was not so much a judgment but an understanding of the culture and spirit of the nation. Although the publishers – Gebethner and Wolff – emphasized in the foreword that the episodic framing of the history of Poland brings ‘to the fore the prominent figures of outstanding men, who stood at the head of the nation in both easy and difficult times of its historical development’³⁹, the author completely omitted the Vasa kings on the Polish throne, which meant that there could be no mention of Maria Ludwika either. There was also nothing about Bona Sforza, although Zygmunt II August and the Union of Lublin were discussed. When writing about Jan III Sobieski and quoting fragments of the king’s famous letter from Vienna, Smoleński barely mentioned his wife, without giving her name⁴⁰.

That same year in Warsaw saw the publication of the fifth edition of stories for home and school by writer, teacher and education activist connected with the National Democracy, Zuzanna Morawska (1840–1922), who, with children in mind, described ‘milestones from the past [...] of the nation’⁴¹, bringing the narrative up to 1918. Her depictions of the country’s history repeat the 19th-century accusations against Bona⁴² and Maria

³⁷ For more, see: M. Wierzbicka, *Władysław Smoleński*, Warszawa 1980.

³⁸ Chapter one, entitled ‘Kto ma prawo do nazwy Polaka?’ concluded: ‘Ten jest prawdziwym Polakiem, kto kocha ojczyznę, pracując dla niej i w obronie jej oddając mienie i życie’ [‘A real Pole is the one who loves their homeland, working for it and giving up their property and life to defend it’]. W. Smoleński, *Historia Polski*, 3rd edition, Warszawa 1923, p. 8.

³⁹ ‘na pierwszy plan wybitne postaci znakomitych mężów, którzy stali na czele narodu zarówno w jasnych, jak i w ciężkich czasach jego rozwoju historycznego’. *Ibidem*, pp. 3–4.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 101.

⁴¹ ‘wybitniejsze chwile z przeszłości [...] narodu’. Z. Morawska, *Opowiadania z dziejów ojczyzny dla domu i szkoły* [...], 5th edition corrected and supplemented, Warszawa 1921, p. 3.

⁴² Morawska wrote about Bona as following, in the context of Zygmunt’s domestic problems: ‘Ożenił się powtórnie z Boną, Włoszką, spokrewnioną z cesarzem niemieckim. Bona znosiła się potajemnie z Niemcami i wtrącała się w sprawy kraju, co czyniło wielkie zamieszanie. Że zaś była wielce chciwa i na władzę i na pieniądze, brała od niecznych ludzi zapłatę za wyrabianie urzędów przy dworze, miała więc z nich zauszników, którzy wszystko po jej woli czynili. Wskutek tego powstały na dworze Zygmunta i wstrętne intrygi i wicherzenia, niebywałe dotąd u naszych monarchów. Bona miała kilka córek i źle się z nimi obchodziła, a syna Zygmunta, jedynaka, który miał po ojcu panować, wychowywała, nie pozwalając, żeby się uczył rycerskiego rzemiosła i przestawał z mądrymi i miłującymi kraj ludźmi, a to w tym celu, aby mogła potem za niego rządzić. Wszystko to zniechęcało naród do króla [...]’ [‘He remarried, taking as wife Bona, an Italian, related to the German emperor. Bona secretly colluded with the Germans and interfered in matters of state, which caused great confusion. As she was very greedy, both for power and for money, she took payment from wicked people for the establishment of court offices, and so had them as her agents, who did everything she wanted. As a result of this, nasty intrigues and discord arose in the court of Zygmunt I, something never before seen with our monarchs. Bona had several

Kazimiera⁴³: bad wives, mothers and queens. On the other hand, in the spirit of views gaining recognition in the period of Positivism and Neo-Romanticism, the author wrote about Maria Ludwika and her generosity in the era of the Deluge, when, as she argued, ‘the wife of Jan II Kazimierz gave away all her jewels, which proves that she understood her duties to the country’⁴⁴.

A collection of readings, stories, poems and songs⁴⁵ by teacher, journalist and women’s movement activist Julia Kisielewska (1874–1943) was intended for the fourth grade as an aid for teachers, as well as home and school reading material for students. The first part, which covered the history of Poland from legendary rulers to the January Uprising, lacked even the briefest mention of Bona and Maria Ludwika. However, the discussion of Jan III Sobieski and his victory at the Battle of Vienna included a passage about a letter to ‘his beloved Marysieńka’⁴⁶. The same was the case in the second part, which referred to the election times and the reign of Jan II Kazimierz and Jan III Sobieski, mainly in the military context. The ranks of national heroes – alongside Emilia Plater – included Regina née Herbut, wife of Crown Hetman and Chancellor Stanisław Żółkiewski⁴⁷.

---

daughters and treated them badly, and she raised her only son, Zygmunt, who was to rule after his father, not letting him learn the knightly craft or associate with the wise people who loved their country, so that she could later rule instead of him. All this made the nation hostile towards the king [...]. *Ibidem*, pp. 32–34. About Zygmunt II August, she wrote that although Bona ‘wychowywała go na niedołęę, okazał się w wielu razach dość stanowczym’ [‘raised him to be a weakling, he turned out to be quite strict in many cases’]. *Ibidem*, p. 34.

⁴³ The author accused Marysieńka of breaking the alliance with France, which was beneficial to the country: ‘kobieta chytra obraziła się na króla francuskiego, Ludwika XIV, że ojca jej nie chciał mianować księciem, i póty intrygowała i namawiała męża, aż zawarł przymierze z Austrią’ [‘the greedy woman resented the French King Louis XIV for not wanting to make her father a duke, and plotted and persuaded her husband until he made an alliance with Austria’]. *Ibidem*, p. 58. She also mentioned that Maria Kazimiera poisoned Sobieski’s latter years with intrigues and domestic squabbles, which ‘wpędziło króla do grobu’ [‘put the king into his grave’]. *Ibidem*, p. 60.

⁴⁴ ‘żona Jana Kazimierza oddała wszystkie swoje klejnoty, co daje dowód, że rozumiała swoje obowiązki dla kraju’. *Ibidem*, p. 52.

⁴⁵ Kisielewska’s writings enjoyed great popularity and were continuously reprinted. They were still used in primary schools in the 1956/36 school year.

⁴⁶ J. Kisielewska, *W służbie Ojczyźnie. Pogadanki historyczne dla IV oddziału*, edition 20 unaltered, part 1, Warszawa 1932, p. 88.

⁴⁷ The story recalls the merits of Żółkiewski, to whom Regina was supposed to be a faithful companion and collaborator, a caring mother, a prudent magnate. Kisielewska concluded: ‘Była żoną wielkiego człowieka, z którym wspólnie pracowała dla dobra Ojczyzny i ludzkości, miała szczęście rodzinne, dobre i zdolne dzieci, cieszyła się głęboką miłością i zaufaniem męża i szacunkiem ogólnym; była panią rozległych włości i wielkich bogactw, któremi rozdrządzała na pożytek kraju. Pod koniec życia poniosła dla Ojczyzny

This is perhaps all the more interesting because in the collection of stories from the history of his native country for students of primary and secondary schools (1920), published together with his teacher Marian Janelli (1873–1945), there was a mention of Jan II Kazimierz's wife, with whom the ruler had to flee the country to escape the Swedes⁴⁸, and of the fact that he took his oath in her presence at the cathedral in Lviv⁴⁹. Moreover, there were some critical comments regarding Bona: the greed of the wife of Zygmunt I was most strongly emphasized⁵⁰. In turn, her relationship with her son was described as follows: 'After the death of Zygmunt the Old, his son, young King Zygmunt II August, was expected to remove the evil Bona from power, and she was afraid of that'⁵¹. After the death of Barbara Radziwiłł, the authors added, 'Queen Bona, seeing that she had lost her son's heart, left Poland with an enormous treasure, which never again returned to Poland'⁵².

In historical readings for the fourth grade by Anna Fischerówna, in the section discussing Poland's relations with neighbouring countries, including the conflict with Sweden, there was no mention of Maria

---

największą ofiarę: przeżyć musiała nie tylko bohaterski zgon sędziwego małżonka, ale i utratę wszelkich nadziei przez niespodziewaną śmierć syna. Z całej rodziny pozostała tylko córka, Zofia Daniłłowiczowa, której wnukiem był późniejszy 'Mściciel', zwycięzca Turków, Jan Sobieski' ['She was the wife of a great man, with whom she worked together for the good of the Homeland and humanity, she had family happiness, good and talented children, she enjoyed the deep love and trust of her husband and general respect; she was the mistress of vast estates and great riches, which she managed for the benefit of the country. At the end of her life, she suffered the greatest sacrifice for her Homeland: not only did she have to live through the heroic death of her elderly husband, but she also lost all hope through the unexpected death of her son. Of the whole family, only the daughter remained, Zofia Daniłłowiczowa, whose grandson was the later 'Avenger', the vanquisher of the Turks, Jan Sobieski']. J. Kisielewska, *W służbie Ojczyzny. Pogadanki historyczne dla IV oddziału*, edition 6 unaltered, part 2, Kraków 1929, p. 23.

⁴⁸ M. Janelli, J. Kisielewska, *Z dziejów ojczytstych. Zbiór opowiadań dla młodzieży szkół powszechnych i średnich*, Lwów–Warszawa 1920, p. 75.

⁴⁹ *Ibidem*, p. 76.

⁵⁰ The authors wrote: 'dumna i chciwa królowa Bona opanowała sędziwego króla, do urzędów dopuszczała tylko tych, co się jej umieli przypodobać, a wszystkimi sposobami gromadziła dla siebie pieniądze i majątki. Takie postępowanie nie podobało się szlachcie, która zaczęła się burzyć i głośno szemrać. Raz nawet pospolite ruszenie szlachty, obozujące pod Lwowem, chciało wszcząć wojnę przeciw królowi' ['the proud and greedy Queen Bona controlled the aged king, only those who knew how to please her were allowed into office, and she accumulated money and wealth for herself by any means. The nobility did not like this, and they began to grow indignant and murmur loudly. Once even the mass levy of the nobility, camped near Lviv, wanted to start a war against the king']. *Ibidem*, pp. 54–55.

⁵¹ *Ibidem*, p. 55.

⁵² *Ibidem*.

Ludwika. Bona appeared only in the description of Jan Matejko's painting *The Prussian Homage*⁵³, and Maria Kazimiera featured anonymously, as the beloved wife to whom Sobieski wrote 'on the day of his glory' in Vienna⁵⁴.

Standing out among the materials for the fifth grade, the text by gymnasium teacher Włodzimierz Jarosz (1874–1948), who did not criticise the Italian, but praised her. He believed that her arrival in Krakow was beneficial for the civilisational development of the country, especially since the queen's estate was among the best developed in Poland⁵⁵.

PRIMARY SCHOOL TEXTBOOKS: THE 1930S

How did the Piłsudski's reform affect the depiction of ruling women in primary school textbooks? It most influenced the portrayal of Zygmunt I the Old's wife.

The warmest description of the Italian woman was found in the text by Hanna Pohoska (1895–1953), a Sanation-affiliated history education teacher at the University of Warsaw, and teacher Maria Wysznačka. In a chapter titled *Dwór Zygmunta i Bony*, the authors discussed the beauty and education of the Lombardy duchess⁵⁶, as well as her arrival in Poland in the company of 300 Italians which meant, they emphasized, that she did not feel lonely. Most of all, however, they wrote about the changes she initiated at the royal court⁵⁷. This included mentions of Italian fashion, such as gowns with deep

⁵³ The author wrote: 'inni panowie dworu pruskiego stoją wśród znakomitych Polaków zgrupowanych około królowej Bony. Królowa jaśniejąca urodą i przepyszny strojem przybyła na uroczystość w towarzystwie dam dworu' ['other lords of the Prussian court stand among the distinguished Poles gathered around Queen Bona. The Queen, radiant in beauty and clothing, arrived for the ceremony accompanied by her ladies in waiting']. A. Fischerówna, *Druka czytanka historyczna dla IV-tej klasy szkół powszechnych*, 3rd edition, part 1, Przemyśl–Warszawa 1929, pp. 62–63.

⁵⁴ *Ibidem*, p. 22.

⁵⁵ W. Jarosz, *Opowiadania z dziejów powszechnych i polskich dla kl. V szkół powszechnych. Część I do czasów Stanisława Augusta Poniatowskiego*, Warszawa 1921, p. 104. The author maintained his assessment in later textbooks for the reformed primary schools. Cf. idem, *Opowiadania z dziejów powszechnych i polskich dla klasy V szkół powszechnych. Część I do czasów Stanisława Augusta Poniatowskiego*, 9th edition, Lwów 1933, pp. 137–138. At the same time, there were no mentions of Maria Ludwika and Maria Kazimiera in this textbook.

⁵⁶ The authors wrote: 'Wychowała się wśród arcydzieł sztuki, poznała piękną łacińską mowę, czytała uczone księgi, grała na lutni i śniła dumne sny o panowaniu' ['She was raised among artistic masterpieces, she learned the beautiful Latin language, read scholarly books, played the lute and dreamt proud dreams of ruling']. H. Pohoska, M. Wysznačka, *Z naszej przeszłości. Podręcznik do nauki historii dla V kl. szkół powszechnych*, Warszawa 1934, p. 95.

⁵⁷ We read: 'Jadą wysłańcy dworscy do Mediolanu i Rzymu po owoce, wina, materie i klejnoty. Trzech kucharzy włoskich żąda coraz nowych transportów ryb, cukrów i korzeni na

necklines, which won approval in the country⁵⁸. The Italian queen also appeared in the role of a caring mother⁵⁹. Thanks to her, works on the reconstruction of Wawel Castle began to move full steam ahead⁶⁰. The figure of the queen was also included in the description of the Prussian Homage⁶¹. However, it was not until the chapter *Gospodarka Bony na Kresach Wschodnich* that the authors completed dotting the i's. In a two-page-long description, they went counter to the previously existing tales of a greedy egoist who got rich at the expense of the nation⁶². Recalling that the wife of Zygmunt I held the lease on many cities, they emphasized that she managed them all especially skillfully, although her true talent was fully revealed in the Eastern Borderlands. Using the example of Podolia and the city of Bar, founded by Bona, they showed how in two years – thanks to the energetic queen – a defensive castle equipped with cannons was built, at the foot of which 'a town grew, and the surrounding areas grew populous and started developing'⁶³.

---

stoły dworskie. Włosi na dziedzińcu ujeżdżają konie dla stajen zamkowych, ogrodnicy zakładają ogrody, w których uprawiają przywiezione z Włoch rośliny jadalne, znane odtąd pod nazwą włoszczyzny. O Wawelu również nie zapomniiała królowa: we Flandrii zamawia 16 arrasów [...] do przyozdobienia komnat, przez kilkanaście lat sprowadza z Wenecji barwne witraże i szkło do okien, a kaflarze w Łowiczu robią ozdobne kafle do pieców zamkowych. We Flandrii kupuje królowa obrazy, w Turcji kobierce, a od strony Wrocławia jadą bryki, wiozące norymberskie zegary, szkatuły, florencką broń i weneckie atłasy. Dwór zaś bawi się przy każdej okazji czasem w zamku, a czasem na łonie pięknej natury w niedalekich Niepołomicach' ['Court envoys are sent to Milan and Rome for fruit, wine, fabrics and jewels. Three Italian cooks demand new transports of fish, sugars and spices for the court tables. Italians break in horses for the castle stables in the courtyard, while gardeners set up gardens where they grow edible plants brought from Italy, now known as *włoszczyzna* ['Italian stuff']. The Queen has not forgotten about Wawel: she orders 16 tapestries from Flanders [...] to decorate the chambers, for several years she brings colourful stained glass and glass for windows from Venice, and tile-makers in Łowicz make ornamental tiles for the castle stoves. The queen buys paintings in Flanders, carpets in Turkey, and there are carriages coming from Wrocław carrying Nuremberg clocks, chests, Florentine weapons and Venetian satins. The court partakes in revels on every occasion, sometimes in the castle and sometimes in the bosom of beautiful nature in nearby Niepołomicze']. *Ibidem*, pp. 95–96.

⁵⁸ *Ibidem*, p. 96.

⁵⁹ During the ceremony of the hanging of the bell 'Zygmunt', the authors wrote, 'Królowa objąwszy ręką pierworodną swą córkę Izabellę, zdaje się być również wzruszona' ['the queen, having embraced her first-born daughter Izabella, appears to be equally moved']. *Ibidem*, p. 97.

⁶⁰ *Ibidem*, p. 100.

⁶¹ *Ibidem*, p. 105.

⁶² It is interesting that in the methodological guidelines to H. Pohoska's textbook, she did not give up mentioning Bona's egoism, although she stressed that students should understand how much the Queen's entrepreneurship lifted up the country economically. H. Pohoska, *Historia w szkole powszechnej. Wskazówki metodyczne zastosowane do nowego programu*, Warszawa 1933, p. 60.

⁶³ 'rozrastało się miasteczko, a okoliczne pustki zaludniły się i zagospodarowały'. H. Pohoska, M. Wyszacka, *op. cit.*, p. 109.

As a result of these actions, they emphasized, the threat from the neighbours decreased. The second example cited was the old castle on the rock in Kremenets, Volhynia⁶⁴. The authors argued that it was not until Bona who 'fortified the entire top. Around the walls of the old castle, thirty-three large brick chambers called horodnias were built. Every village of the powiat was assigned a horodnia, which it was obliged to maintain. In case of invasion, it served the village to store its property. By the order of the Queen, the castle towers were raised, and the roofs were covered with shingles. Wooden pipes were used to carry rainwater away to a brick tank, which protected the castle from drought'⁶⁵.

Pohoska and Wysznačka also wrote that the queen ensured the prosperity of the residents: the city was granted a salt warehouse privilege and two markets. The Italian queen also did not forget about furnishings for the church and monastery, as well as victims of fires, who were exempted from taxes for several years. She also founded a hospital for the poor. The description was capped with a general conclusion about Bona carrying out a civilising mission in the Eastern Borderlands: 'Poland strengthening the prosperity of the Borderlands and managing them, consolidated its reign over them'⁶⁶. In such a framing, the Italian queen shed her negative role and began functioning as a person of merit to the country⁶⁷.

When it comes to Maria Ludwika, Pohoska and Wysznačka's textbook only mentions her French court and hiding from the Swedish in Silesia⁶⁸. In turn, Maria Kazimiera appeared for the first time in Jan III Sobieski's letter from Vienna, with the beginning and ending phrases, which depicted the depth of the married feelings, kept intact⁶⁹. The second time, she was mentioned in the description of Sobieski's court in Wilanów, comparing

⁶⁴ Another castle mentioned was the one in Piotrków, reconstructed by Bona. *Ibidem*, p. 116.

⁶⁵ 'obwarowała całą górę. Dokoła murów dawnego zamku rozsiadły się 33 'horodnie', czyli wielkie murowane izby. Każda wioska w powiecie miała swoją horodnię, którą musiała utrzymywać, lecz za to w razie napadu miała gdzie bezpiecznie złożyć swój dobytek. Z rozkazu królowej podwyższono baszty zamkowe, dachy obito gontami, a drewnianymi rurami sprowadzano wodę deszczową do murowanego zbiornika. Zabezpieczało to zamek od braku wody'. *Ibidem*, p. 110.

⁶⁶ 'Polska umacniając dobrobyt i zagospodarowując kresy, utrwalała na nich przez to samo coraz mocniej swoje panowanie'. *Ibidem*, p. 111.

⁶⁷ In supplementary historical readings compiled by the same authors, there is only a short mention with the description of the sejmik deliberations in Urzędów and the issue of the execution of royal goods, handed out by the last Jagiellons and especially by Bona, to those who, as the authors wrote, 'co się pięknie Włoszce kłaniać umieli, a przyprochlebiać królowi' ['knew how to bow to the Italian queen and praise the king']. H. Pohoska, M. Wysznačka, *Śladami ojców. Czytanka historyczne*, part 2, Warszawa 1934, pp. 33–34.

⁶⁸ Eadem, *Z naszej*, pp. 157, 172.

⁶⁹ *Ibidem*, pp. 176–177.

her foreign costumes with the king's attachment to the old Polish style (*żupan* coat). The authors gave similar treatment to King Jan's Sarmatian sentiments, which manifested in his love of gardening, compared with the queen's locking herself away in the palace chambers. Thus, the textbook image of Sobieski's wife was somewhat softened, although it was not devoid of differences reduced to her foreignness and love of what was Polish.

Teacher Janina Schönmbrenner (1902–1985) was more restrained in singing Bona's praises during this time. When describing the court of the last of the Jagiellons, she called attention to the Italian duchess' education and sophisticated sense of aesthetics, 'through which Zygmunt's court'⁷⁰, she stressed, 'became one of the most magnificent courts in Europe'⁷¹. She added that Zygmunt I's second wife 'introduced Italian customs, clothing, language, even food (such as soup vegetables, called *włoszczyzna* ['Italian stuff'])'⁷². The figure of the queen was also mentioned in the description of the Prussian homage (in Andrzej Krzycki's account)⁷³. Several years later the author treated the Italian woman much more warmly. The queen was appreciated in the very title of the chapter about the court of the last of the Jagiellons⁷⁴. In addition, the physiognomy⁷⁵ and character of the queen who wanted real power⁷⁶ was depicted. Moreover, the chapter devoted to the Eastern Borderlands not only provided concrete evidence of Bona's concern for Kremenets⁷⁷, concerning her supervision and requirements for

⁷⁰ 'dwór zygmunowski'.

⁷¹ J. Schönmbrenner, *Dzisiaj i dawniej na ziemiach polskich. Historia Polski dla V-ej klasy szkoły powszechnej*, Warszawa 1934, p. 123.

⁷² 'wprowadziła włoskie zwyczaje, strój, język, nawet potrawy (np. jarzyny, zwane włoszczyzną)'. *Ibidem*, p. 127.

⁷³ The author wrote: 'Za nimi postępowała królowa Bona z synem i królowkami, oraz wielkim orszakiem znakomitych niewiast, w przepięknych pojazdach i kolasach' ['Behind them came Queen Bona with her son and the princesses, and a huge procession of prominent women in beautiful vehicles and caleches']. *Ibidem*, p. 137.

⁷⁴ While the 1934 textbook discussed Zygmunt's court, the author now wrote about Zygmunt Stary and Bona's court. J. Schönmbrenner, *Dzisiaj i dawniej na ziemiach polskich. Podręcznik do nauki historii dla V kl. szkół powszechnych drugiego i trzeciego stopnia*, Lwów 1938, p. 108.

⁷⁵ The author wrote: 'Królowa Bona na różnych portretach była przedstawiana jako złotowłosa kobieta, z czarnymi oczami, w kosztownych, haftowanych szatach i klejnotach' ['Queen Bona was depicted in various portraits as a golden-haired woman, with black eyes, dressed in expensive, embroidered robes and jewels']. *Ibidem*.

⁷⁶ We read: 'Z charakteru była dumna, marzyła o wielkiej władzy, słynęła z wykształcenia i znała się na sztuce pięknej' ['She had a proud character, dreamt of great power, was known for her education and knew fine arts']. The role of both spouses in making the court 'zebrań rozlicznych uczonych, poetów, malarzy' ['a gathering place for many scholars, poets and painters']. *Ibidem*.

⁷⁷ Schönmbrenne wrote: 'Každy, kto dziś tam przyjedzie wspina się na górę, zwaną 'górá królowej Bony' [...] W zamku mieszkali dwaj urzędnicy, zastępcy królowej Bony, której

her subordinates⁷⁸, but also generalises: 'In a similar way she ruled many of her estates in Mazovia, Kuyavia and Podolia'⁷⁹.

Maria Ludwika, however, was not mentioned at all in Schönmbrenner's 1934 textbook. Jan II Kazimierz was presented as carrying out the work of reforming the country alone⁸⁰. In turn, students learned about Maria Kazimiera only that she was crowned in Krakow and beloved by the king, whom she caused many concerns. 'Capricious, selfish and calculating, 'Marysieńka', often disrupted her husband's rest [...] Thus Sobieski's last years were full of sadness. He could see that he would not save his homeland, and he felt lonely among his family'⁸¹.

Zygmunt Stary podarował Krzemieniec. Oni to na polecenie królowej zaopatrzyli zamek w działą, w hakownice [...] rusznice [...] miecze, szable, topory [...] W mieście przybyło domów, mieszkańcy wzrosli w zamożności, a królowa Bona opiekowała się nimi: dostali różne przywileje, np. otrzymywali część dochodów z jatek mięsnych, z piekarni. Gdy w mieście wybuchł pożar, królowa uwolniła pogorzalców na siedem lat od podatków, dla ubogich chorych założyła szpital, dla dzieci – szkoły' ['Everyone who comes there today climbs a mountain called 'Queen Bona's Mountain' [...] In the castle there lived two officials, deputies of Queen Bona, to whom Zygmunt Stary gave Kremenets. They supplied the castle with cannons, hook guns [...] handgonnes [...] swords, sabres, axes [...] There were more houses in the town, the residents grew in wealth, and Queen Bona took care of them: they were given various privileges, e.g. they received a part of the income from butchery and bakery. When a fire broke out in the town, the queen exempted victims of the fire from taxes for seven years, established a hospital for the poor and schools for children']. *Ibidem*, p. 118.

⁷⁸ The author wrote: 'Gdy królowa przyjeżdża do Krzemieńca zastępcy jej zdawali sprawę ze swej gospodarki. Bona sprawdzała sama: ile podatków wpłacili mieszczanie, ile produktów dostarczyły wsie, jaki zapas broni i żywności znajduje się w zamku; sama też wypłacała pensję urzędnikom i rzemieślnikom bacząc, by ani jeden grosz nie poszedł na marne. Skutkiem takiej gospodarki Krzemieniec stał się ludnym, zamożnym miastem, a jednocześnie królowa czerpała zeń ogromne dochody' ['When the Queen came to Kremenets, her deputies reported on their management. Bona checked it herself: how much taxes the townspeople paid, how many products they delivered from the villages, what supplies of weapons and food there were in the castle; she also paid a salary to the clerks and craftsmen, making sure that not a single grosz was wasted. As a result of such management, Kremenets became a populous, prosperous town, and at the same time the queen earned a huge income from it']. *Ibidem*, p. 119.

⁷⁹ 'W podobny sposób rządziła licznymi swymi posiadłościami na Mazowszu, na Kujawach i na Podolu'. *Ibidem*.

⁸⁰ Schönmbrenner wrote: 'Król Jan Kazimierz czynił wprawdzie usiłowania, by naprawić zło, chciał zwłaszcza wzmocnić władzę królewską, ale napotykał na tak wielkie przeszkody, że zamierzeń swych nie urzeczywistnił. Zmęczony i rozgoryczony zrzekł się korony w r. 1668 i wyjechał do Francji, gdzie umarł' ['King Jan Kazimierz made efforts to correct the wrongs; he especially wanted to strengthen royal power, but he encountered such great obstacles that he did not realise his intentions. Tired and embittered, he renounced the crown in 1668 and left for France, where he died']. *Ibidem*, p. 192. The author also leaves out Maria Ludwika from the 1938 edition.

⁸¹ 'Kapryśna egoistyczna i wyrachowana 'Marysieńka' często mąciła chwile wypoczynku mężowi [...] To też ostatnie lata Sobieskiego pełne są smutków. Widział, że nie uratuje ojczyzny, a wśród rodziny czuł się samotny'. *Ibidem*, p. 200. In the 1938 edition,

In the second half of the 1930s, Władysława Martynowiczówna's fourth grade textbook included very little information about the ambitious wives of the kings. Maria Ludwika and Maria Kazimiera were left out entirely while Bona was mentioned only in the context of the Prussian homage and the Wawel garden⁸².

However, in the fifth grade textbook from the same author, there was a chapter about Zygmunt I the Old and Bona's court, which discussed the strengthening of Renaissance trends in Poland thanks to the king's wife⁸³. In another chapter, titled *Zapobiegliwość gospodarcza królowej Bony* Martynowiczówna showed, using the example of Kremenets, the extraordinary competence of the Italian queen, which brought income both to her and the residents of the cities⁸⁴ and the villages⁸⁵. At the same time, the author wrote about the queen acquiring properties using her own dowry money. The textbook also mentioned Maria Kazimiera, not only in the most frequently quoted letter from Vienna, but also in the context

---

Marysieńka appeared only in the quoted letters to her; thus, the opinion of this queen was also softened.

⁸² Martynowiczówna wrote: 'Rosną w nim nie tylko krajowe drzewa i kwiaty, ale i obce, sprowadzone przez królową Bonę, z jej południowej ojczyzny' ['Growing there are not only domestic trees and flowers, but also foreign ones, brought by Queen Bona from her southern homeland']. Eadem, *Obrazy z przeszłości i teraźniejszości. Podręcznik do nauki historii dla IV klasy szkół powszechnych 1 stopnia. Kurs A*, Lwów 1936, p. 74.

⁸³ Eadem, *Historia. Podręcznik dla V klasy szkół powszechnych 3 i 2 stopnia*, Lwów 1937, pp. 150–151.

⁸⁴ Martynowiczówna noted: 'Aby rozwijał się handel i rzemiosła, zwalniała na jakiś czas ludność od wszelkich opłat, ustanawiała jarmarki roczne i tygodniowe dla ożywienia handlu [...] Królowa wyznaczała zarządców poszczególnych majątków, wymagała od nich dokładnego prowadzenia rachunków i składania sprawozdań z osiągniętych dochodów. Przestrzegła jednocześnie, aby urzędnicy nie gnębili ludności, aby cła i wszelkie opłaty były nakładane i pobierane sprawiedliwie [...] W zamian za pomoc i opiekę nad miastem wymagała królowa, aby mieszczenie utrzymywali miasto w porządku, aby naprawiali parkany, groble, drogi i mosty' ['In order to help trade and crafts grow, she exempted the population from any fees for some time, established annual and weekly fairs to stimulate trade [...] The Queen appointed administrators of individual estates, required them to keep accurate accounts and report on their income. At the same time, she warned that officials should not oppress the population, that customs duties and all fees should be imposed and collected fairly [...] In exchange for help and care for the town, the Queen required the townspeople to keep the town in order, to repair fences, dikes, roads and bridges']. *Ibidem*, pp. 158–159.

⁸⁵ The author wrote: 'Staranną opieką otaczała też królowa wieś w swoich majątkach. Wszędzie kazała zaprowadzić trójpolówkę jako sposób uprawy gruntów; popierała zakładanie ogrodów i sadów. Zakładała też nowe wieś' ['The queen also extended her care to the villages in her estates. She ordered the three-field system to be implemented everywhere as a method of cultivating the land, she supported the establishing of gardens and fruit orchards. She also founded new villages']. *Ibidem*, p. 160.

of the palace in Wilanów, where it was emphasized that its décor was an expression of a husband's fervent feelings for his wife and children⁸⁶. There was no mention of her causing the king worries or concerns.

In turn, Włodzimierz Jarosz filled the narrative devoted to Bona with colourful details regarding the Italian duchess' clothes and dowry⁸⁷, as well as the changing cuisine and feasting culture⁸⁸. In a separate subchapter, the author expanded the high opinion of Bona's management of properties⁸⁹. Describing the court of Zygmunt II August, the author

⁸⁶ We read: 'Na jednym z sufitów namalowany został obraz przedstawiający jesień. Postać wyrażająca jesień była portretem królowej, aniołki ją otaczające miały twarzyczki dzieci królewskich. Na ścianach rozwieszono były malowane na życzenie króla portrety jego i jego rodziny' ['On one of the ceilings, an image depicting autumn has been painted. The figure representing autumn was a portrait of the queen, the angels surrounding her had the faces of the royal children. Portraits of the king and his family were hung on the walls at his request']. *Ibidem*, pp. 259–260.

⁸⁷ Jarosz wrote: 'Zdziwienie ogarnęło też tych, co na zamku oglądali wyprawę królowej. Bo Wawel widział nie jedną wyprawę: ciężkie złote naczynia, tęgie materie, przetykane gęsto złotem na tle zielonym, czerwonym, niebieskim, fioletowym, grube pierścienie, ciężkie naszyjniki. A tu pokazują lekkie srebra i powiewne stroje. Ale te srebra ozdobiła delikatna robota włoskiego złotnika i wytloczyła czy wykuła w nich liście, kwiaty, zwierzęta i ludzi, a wszystko jak żywe. A owe suknie powiewne, naszywane koronkami i haftami – ileż to pracy trzeba było włożyć w taki haft, w taką delikatną koronkę!' ['The surprise was also felt by those who saw the Queen's dowry in the castle. Because Wawel had seen more than one dowry: heavy gold vessels, thick fabrics woven through with gold intertwined densely with green, red, blue or purple background, thick rings, heavy necklaces. And here they show light silver and airy outfits. But these silver pieces were adorned with the delicate work of an Italian goldsmith, embossed or forged leaves, flowers, animals and people, all of them lifelike. And these airy dresses, sewn with lace and embroidery – how much work had to go into such embroidery, into such delicate lace!']. Idem, *Opowiadania z dziejów ojczystych dla V klasy szkół powszechnych 3 i 2 stopnia*, Lwów 1937, p. 126.

⁸⁸ We read: 'Na Wawelu nastąpiły wielkie zmiany. Na stole zjawiły się nowe potrawy, zwłaszcza mączne i cukry, a przede wszystkim nieznanne w Polsce jarzyny i owoce, jak np. pomarańcze. Piwo ustąpiło miejsca winu. Ucztowano, strojąc włoskim zwyczajem głowy w wieńce z kwiatów. Uczty stały się krótsze: nie przesiadywano przy stole, jak dawniej, od rana do wieczora. Przy ucztach więcej rozmawiano, niż jedzono. Rozmowy były uczone, ale także i trefne, czyli trafne, tj. dowcipne' ['Great changes came to Wawel. New dishes appeared on the table, flour-based and sugars, and above all vegetables and fruit unknown in Poland, such as oranges. Beer gave way to wine. People feasted, adorning their heads with flower wreaths in the Italian custom. The feasts became shorter: they did not stay at the tables from morning to night, as before. There was more talking than eating at the feasts. The conversations were educated, but also ribald, that is witty, humorous']. *Ibidem*, pp. 126–127.

⁸⁹ In the subchapter entitled *Gospodarka Bony* he wrote: 'Bona umiała mądrze gospodarzyć swoimi dobrami, dlatego też oprócz włoskiej oświaty i stroju wniosła do Polski wiele dobrego. Jej ogrodnicy wprowadzili uprawę wielu jarzyn, zwanych do dziś włoszczyzną, zwłaszcza kapusty, przedtem w Polsce nieznannej. Królowa sprowadzała też rasowe konie, a w posiadłościach, które otrzymała od króla, gospodarzyli jej zarządcy lepiej niż ktokolwiek wtdedy w Polsce. Szczególnie dbała o Krzemieniec na Wołyniu, miasto, które wraz z licznymi

did not go into the queen's relations with her son, providing only brief information about her leaving the country⁹⁰. The textbook contained no comments about the wife of Władysław IV and Jan II Kazimierz, while Sobieski's wife only appeared in the appendix which contained the letter from Jan III to his wife from Vienna⁹¹.

Gizela Gebert expressed an equally favourable opinion about Bona, introducing – like Pohoska and Wysznačka – a separate chapter titled *Dwór Zygmunta i Bony*. Among the facts it discussed was that 'The queen liked fun and company'⁹² which was accompanied by a description of court entertainment. The chapter on *Gospodarka Bony* emphasized that the queen did not waste time on feasts, but eagerly managed her properties in Podolia and Volhynia. 'She brought in settlers', Gebert wrote, 'and at the same time fortified the towns, equipped them with the proper amount of powder, ammunition and cannons so they could more easily defend themselves'⁹³. The author cited the same examples as her predecessors, i.e. Bar and Kremenets, bringing up the exemplary character of the queen's actions⁹⁴. She concluded as follows: 'Thanks to Bona's efforts, people

---

wsiami otrzymała od króla: nadawała krzemienieckim mieszczanom różne przywileje, założyła w mieście szpital dla ubogich i obdarzyła go dwoma łanami gruntu. Obwarowała też zamek i uzbroiła go tak, że za jej czasów liczył 30 armat różnej wielkości, tj. więcej, niż ich nieraz na polu bitwy miewali wodzowie polscy, kiedy odnosili świetne zwycięstwa' ['Bona was able to manage her goods wisely, so in addition to Italian education and clothing, she brought much good to Poland. Her gardeners introduced the cultivation of many vegetables, still known today as 'Italian stuff', especially cabbage, previously unknown in Poland. The queen also brought in thoroughbred horses, and in the estates she received from the king, her overseers managed better than anyone else in Poland at the time. She took particular care of Kremenets in Volhynia, a town which, together with numerous villages, she received from the king: she gave various privileges to the townspeople of Kremenets, established a hospital for the poor in the town and bestowed it with two lans of land. She also fortified the castle and armed it in such a way that in her times it had 30 cannons of various sizes, i.e. more than the Polish commanders often had on the battlefield when they had great victories']. *Ibidem*, pp. 128–129. Stanisław Nowaczyk, in a methodology handbook for Jarosz's textbook, emphasized that the curriculum put an emphasis on the economic skills of the queen and that 'ten też moment trzeba naświetlić wyraźnie, pozostawiając w cieniu strony ujemne charaktery tej królowej' ['this moment should be clearly highlighted, leaving the negative traits of this queen in the shadow']. S. Nowaczyk, *Przewodnik metodyczny do opowiadań z dziejów ojczystych dla V klasy szkół powszechnych Włodzimierza Jarosza*, Lwów 1934, p. 78.

⁹⁰ W. Jarosz, *op. cit.*, p. 145.

⁹¹ *Ibidem*, pp. 234–236.

⁹² 'Królowa lubiła zabawy i towarzystwo'. G. Gebertowa, *Historia dla klasy V szkół powszechnych III i II stopnia. Opowiadania i czytania*, Lwów–Warszawa 1937, pp. 92–93.

⁹³ 'Sprowadzała osadników a równocześnie obwarowywała miasteczka, zaopatrywała je w odpowiednią ilość prochu, kul, armat, by się łatwiej mogły bronić'. *Ibidem*, p. 95.

⁹⁴ She wrote: 'Zachęcała osadników, by zajmowali się pasterstwem, ogrodnictwem, uprawą roli, hodowlą pszczoł. Wzorem dla osadników były jej własne posiadłości,

flocked in droves to the well-managed Eastern Borderlands. Prosperity in the area increased⁹⁵. The instructions for students also clearly indicated the high opinion of the Italian queen⁹⁶. Gebert's text, however, lacked more extensive mentions of the French queens⁹⁷.

It is worthwhile here to raise the issue of the significant evolution of the author, who usually created textbooks with her husband, Bronisław. Thus, in the mid-1920s, the Italian wife of Zygmunt I the Old appeared in a regional textbook for primary schools in the Eastern Borderlands⁹⁸ exclusively in the context of the Prussian homage⁹⁹. However, the seventh edition (1921) of stories for student of lower grades of secondary schools, the Geberts presented overly traditional and exceptionally unfavourable opinions of Bona, emphasising her sordid greed and excessive influence on her husband¹⁰⁰, as well as her jealousy of Barbara

---

doskonale zagospodarowane, które przynosiły duże zyski. Za przykładem ogrodników królowej zaczęła ludność uprawiać w swoich ogrodach różne warzywa: kapustę, pomidory, sałatę, szpinak, kalafior, widząc, że tę 'włoszczyznę' korzystnie można sprzedać. Zarówno bowiem na przyjęciach dworskich, jak u wielkich panów, pod wpływem Bony podawano zawsze jarzyny' [She encouraged the settlers to take up animal herding, gardening, soil cultivation and raising bees. Her own properties, excellently managed and bringing in large incomes, served as a model for the settlers. Following the example of the queen's gardeners, the people began to cultivate various vegetables in their gardens – cabbage, tomatoes, lettuce, spinach, cauliflowers, seeing that this 'Italian stuff' could be sold profitably. Indeed, under Bona's influence, feasts served at the court and in the homes of great lords, always included vegetables']. *Ibidem*, p. 96.

⁹⁵ 'Dzięki staraniom Bony napływała tłumnie ludność do dobrze zagospodarowanych kresów wschodnich. Wzmógł się tam dobrobyt'. *Ibidem*, pp. 96–97.

⁹⁶ *Ibidem*, pp. 97, 114.

⁹⁷ Marysienka appeared as a nameless wife to whom Sobieski wrote from Vienna. There was no mention of her in the description of the Wilanów court.

⁹⁸ In the regional textbook, issues regarding the history of Lithuania and Rus were presented in more detail, at the cost of ancient history, early Renaissance and Polish history. For more, see: H. Konopka, *op. cit.*, p. 163.

⁹⁹ B. Gebert, G. Gebertowa, *Opowiadania z dziejów powszechnych ze szczególnym uwzględnieniem dziejów Polski, Litwy i Rusi, część pierwsza do elekcji Stanisława Augusta Poniatowskiego*, Lwów–Warszawa 1925, p. 105. The authorial team treated the matter in the same way in the nationwide textbook. Cf. *idem*, *Opowiadania z dziejów powszechnych ze szczególnym uwzględnieniem dziejów Polski, część pierwsza do elekcji Stanisława Augusta*, edition 6 abridged, Lwów–Warszawa 1929, p. 96.

¹⁰⁰ The authors wrote: 'Ostatnie lata panowania ciężkie były dla Zygmunta I. Coraz głośniejsze słyszeć się dawały głosy wśród szlachty, krytykujące gospodarkę króla, a zwłaszcza królowej Bony. Chytra ta i sprytna Włoszka jeden cel miała przed oczyma, tj. wzbogacenie się. Opanowawszy słabego króla, poczęła sprzedawać godności i urzędy, przyznając je nie temu, kto zasłużył, ale kto najwięcej zapłacił. Różne, na rzecz państwa składane opłaty zgarniała i skupiła niebawem w swym ręku olbrzymi majątek. To jej postępowanie oburzało szlachtę, która przy pierwszej sposobności objawiała swe niezadowolenie' [The last years of his reign were difficult for Zygmunt I. Voices among

Radziwiłł¹⁰¹ and suspicions of Bona having poisoned her¹⁰². At the end of the second decade of the 20th century, they changed their opinion, stressing the queen's exemplary management of her properties¹⁰³. A 1925 textbook also made mention of Jan III Sobieski's adored wife, who was compared to Bona: 'Marysienka's behaviour in Poland resembled that of Queen Bona, since, like Bona, she meddled in the internal matters of the state and sold official positions. Her greed, capriciousness and intrigues within the bosom of her own family were severely distressing for the king, and even resulted in the nobility electing a foreign prince to the Polish throne after Jan III's death, passing over the king's sons'¹⁰⁴.

the nobility, criticising the king's management of the country, and especially that of Queen Bona, could be heard more and more loudly. This cunning and clever Italian woman had one goal in mind – to get rich. Having mastered the weak king, she began to sell titles and offices, granting them not to the ones who deserved them, but to the ones who paid most. She took over the various fees paid to the state and soon accumulated a huge fortune in her hand. This conduct outraged the nobility, who revealed their dissatisfaction at the first opportunity'. Eidem, *Opowiadania z dziejów ojczystych dla niższych klas szkół średnich. Wydanie siódme uzupełnione*, Lwów–Warszawa 1921, p. 68. They treated the matter in the same way in the edition of the stories from the mid–1920s. Cf. eidem, *Opowiadania z dziejów ojczystych dla niższych klas szkół średnich*, Lwów–Warszawa 1925, p. 69.

¹⁰¹ We read: 'Zwłaszcza królowa Bona czuła się obrażoną w swej dumie, iż ona, włoska księżniczka, będzie musiała ustąpić pierwszeństwa Radziwiłłównie. Buntowała tedy panów i namawiała ich do wystąpienia przeciw królowi' ['Queen Bona felt especially slighted in her pride that she, an Italian duchess, would have to give way to Radziwiłł. She urged the lords to rebel and speak out against the king']. Eidem, *Opowiadania z dziejów ojczystych dla niższych klas szkół średnich. Wydanie siódme uzupełnione*, p. 70.

¹⁰² The Geberts noted that after the death of Barbara Radziwiłł, Zygmunt August 'Matki widzieć nawet nie chciał, gdyż nurtowało w nim podejrzenie, podzielane przez znaczną część narodu, że Bona była sprawczynią śmierci Barbary, że ją struła. Bona wiedziała o tem, co mówiono i postanowiła Polskę opuścić na zawsze. Zabrała znaczne sumy pieniężne, klejnoty i kosztowności, i opuściła rodzinę i kraj, któremu przez czas pobytu swego tyle złego wyrządziła' ['did not want to see his mother, because he had a suspicion, shared by a large part of the nation, that Bona had caused Barbara's death, that she had poisoned her. Bona knew what was being said and decided to leave Poland permanently. She took with her considerable sums of money, jewels and other valuables, and left her family and the country to which she had done so much harm during her stay']. *Ibidem*, p. 71.

¹⁰³ The Geberts wrote: 'W uprawie roli szlachta naśladowała przykład króla, a zwłaszcza królowej Bony, rodem z Włoch, która w dobrach królewskich zaprowadziła wzorową gospodarkę i różne ulepszenia, jakich w Polsce jeszcze nie znano, a które za granicą od dawna już były w użytku' ['In the cultivation of soil, the nobility imitated the example of the king, and especially of Queen Bona, born Italian, who conducted exemplary management in the royal estates and introduced various improvements previously unknown in Poland and which had been long in use abroad']. Eidem, *Opowiadania z dziejów ojczystych dla niższych klas szkół średnich, część II*, Lwów–Warszawa 1929, p. 25. They also raised the influence of the Renaissance, owed to the Italians who arrived with Bona. *Ibidem*, p. 26.

¹⁰⁴ 'Swoim zachowaniem w Polsce przypominała 'Marysienka' poniekąd królową Bonę, gdyż, podobnie jak Bona mieszała się w wewnętrzne sprawy państwa i sprzedawała

In a textbook from the late 1920s, the unfavourable opinion of Maria Kazimiera was further exacerbated, not so much because of her greed but her scandalous laziness, with which the king struggled, as the Geberts wrote:

‘Although Sobieski travelled far and wide across Europe, he considered his homeland to be the most beautiful, especially his beloved Wilanów. Whenever time permitted, he came here with his entire family. He eagerly walked around every corner, inspecting everything, taking an interest in everything. He liked the household, and he had to take care of it himself, since his wife, a capricious Frenchwoman, did not take care of the house at all. Sobieski was incredibly weak in the face of his ‘most beloved Marysieńka,’ as he tenderly called his wife in letters, and gave in to her in everything. From the preserved letters to his wife, whom he told about everything, we can see that the great warrior’s head was burdened not only with serious matters of state and war, but also various troubles at home. [...] Sometimes he was filled with regret for having to deal with all kinds of trivial things, even in the camp. He would write to his wife, then, complaining of constant headaches: ‘For my headache, and see no other medicine but a lightening of the troubled thoughts and worries. And so, I need you to help me, at least by taking on matters at home. And if this happens late, then not even medicine will help’. But Marysieńka did not want to take the troubles on her head, and what is worse, her whims spoiled many a moment of Sobieski’s life’¹⁰⁵.

---

urzędy. Jej chciwość, kaprysy i knowania w łonie własnej rodziny dały się bardzo we znaki królowi, a nawet miały ten skutek, że zniechęcona do rodziny Sobieskich szlachta powołała po śmierci Jana III, z pominięciem jego synów, obcego księcia na tron polski’. Eidem, *Opowiadania z dziejów ojczystych dla niższych klas szkół średnich*, pp. 112–113.

¹⁰⁵ ‘Choć Sobieski wzdłużył i wszczesz zwiedził Europę, za najpiękniejsze jednak uważał strony ojczyste, przede wszystkim umiłowany Wilanów. Ilekroć czas pozwalał, zjeżdżał tu z całą rodziną. Z zapalem obchodził każdy kąt, we wszystko wglądał, wszystkim się interesował. Lubił gospodarstwo, musiał zresztą sam troszczyć się o dom, gdyż żona jego, kapryśna Francuzka, zupełnie się sprawami domowymi nie zajmowała. Sobieski niesłychanie był słaby wobec swej ‘najukochańszej Marysieńki’, jak czule żonę w listach nazywa i we wszystkim jej ulegał. Z zachowanych listów do żony, której o wszystkim donosił, widzimy, że na głowie wielkiego wojownika spoczywały nie tylko poważne sprawy państwowe i wojenne, ale i różne kłopoty domowe. [...] Czasem jednak żal go ogarniał, że musi zaprzętać sobie głowę, nawet i w obozie, różnorodnymi drobiazgami. Piszę tedy do żony, skarżąc się na ustawiczne bóle głowy: ‘Na głowy mojej ból uszego nie widzę lekarstwa, tylko ulżenie kłopotu myśli i frasunku. W tem tedy trzeba, byś mi zechciała pomóc, wzięwszy na swoją głowę przynajmniej sprawy domowe. A jak późno się to stanie, to już i lekarstwo nie pomoże’. Ale Marysieńka na swoją głowę kłopotów wziąć nie chciała, co gorsza, swoimi kapryсами niejedną chwilę życia zatrula Sobieskiemu’. Eidem, *Opowiadania z dziejów ojczystych dla niższych klas szkół średnich, część II*, pp. 121–122.

GYMNASIUM TEXTBOOKS: THE 1920S

What picture of the queens did the authors paint in textbooks for gymnasium students? How different was it from the one presented to younger children?

In his textbook *Historia nowożytna*¹⁰⁶, Lviv historian Adam Szelągowski (1873–1961) emphasized that the marriage of Zygmunt I and Bona: ‘opened wide the doors of Poland to Renaissance influences’¹⁰⁷. The positive role of the queen was more strongly emphasized here than in the same author’s popular *Obrazy z dziejów Polski*¹⁰⁸. However, the political influence of the Italian queen did not arouse in either work the enthusiasm of the scholar, writing about the infirm king, who could not resist his cunning and proud wife¹⁰⁹. Szelągowski admitted that the queen: ‘bought goods to enlarge

---

¹⁰⁶ A four-volume general history textbook, of which the third volume, dedicated to the Early Modern era, was first published in 1918. For more, see: J. Maternicki, *Polska dydaktyka historii 1918–1939. Materiały i komentarze*, Warszawa 1978, pp. 57–58; idem, *Adam Szelągowski – ostatni polski polihistor*, in: idem, *Historia jako dialog. Studia i szkice historiograficzne*, Rzeszów 1996, pp. 111–113.

¹⁰⁷ ‘otworzyło wpływom Odrodzenia naścieżaj drzwi do Polski’. The author emphasized the powerful impulse coming from the artists who came with Bona. ‘Szkoła włoska z którą nawiązano całkiem nowe, już bezpośrednie stosunki, zalała całą Polskę od dworu królewskiego aż do zamków i pałaców szlacheckich i od kościołów aż do domów prywatnych i kamienic mieszczańskich. Bona wprowadziła też na dwór królewski mody i obyczaje dworów książęcych włoskich okresu Odrodzenia, a nawet język potoczny włoski, którym się posługiwano’ [‘The Italian school, with which new, now direct relations were established, flooded the whole of Poland from the royal court to castles and noble palaces and from churches to private houses and townhouses. Bona, also introduced to the royal court the fashion and customs of the Italian ducal courts of the Renaissance, and even the common Italian tongue used there’]. A. Szelągowski, *Historia nowożytna. Wydanie trzecie przejrzone i poprawione, dostosowane do programu MWRiOP*. Warszawa–Kraków 1924, p. 86.

¹⁰⁸ Cf. idem, *Obrazy z dziejów Polski*, Warszawa 1920, p. 159. This was a collection of clearly presented episodes from the history of Poland, which saw two more editions in the 1920s. J. Maternicki, *Adama Szelągowskiego parasynteza dziejów Polski*, in: *Wielokulturowe środowisko historyczne Lwowa w XIX i XX w.*, vol. 5, eds. J. Maternicki, L. Zaskilniak, Rzeszów 2007, p. 414.

¹⁰⁹ The theme of Zygmunt I’s infirmity connected both texts by Szelągowski, but in the one from 1920, the influence of the ‘wise and cunning’ Bona on public affairs was more clearly emphasized. This was to be reflected in the elevation of Zygmunt August to the Lithuanian throne, about which the author wrote: ‘Wieść ta o obiorze Zygmunta Augusta zaskoczyła stany polskie, zwołane na sejmie do Piotrkowa, gdyż przesądzał on wybór królewicza także i na króla w Polsce. Istotnie zabiegom królowej udało się przeprowadzić i wybór królewicza w Polsce na sejmie w r. 1530 ‘cudownym niemal sposobem’, jak mówiono, zaraz zaś w roku następnym koronowano go’ [‘This news about the election of Zygmunt August surprised the Polish states, called at the Sejm to Piotrków, because it also determined the election of the prince as the king of Poland. Indeed, the queen’s efforts managed to carry out both the election of the prince in Poland at the Sejm in 1530 in an

the royal estate for her son¹¹⁰ and maintained them in good condition. Nevertheless, he was critical of the trade in privileges and bishoprics, given to people of dubious reputations, as well as the thwarting of her husband's political plans¹¹¹. The author also mentioned Bona's conflict with her son in regards to his marriage to Barbara Radziwiłł¹¹².

Szelągowski did not overlook the person of Maria Ludwika, as the wife of two Vasa kings. The historian wrote about her relationship with Władysław IV that it was 'the first French-Polish familial alliance'¹¹³, which weakened Austria's influence and was 'as prelude to a great political action against Turkey'¹¹⁴. During the reign of Jan II Kazimierz, he wrote, the

---

'almost miraculous way,' as it was said, and his coronation the next year'].

¹¹⁰ 'skupywała dobra w celu powiększenia majątku królewskiego dla syna'. This information was found in the sub-chapter entitled *Rządy Bony. Wojna kokosza (1537)*. A. Szelągowski, *Obrazy z dziejów Polski*, p. 89. Writing about the beginnings of the reformation in Poland, Szelągowski also mentioned Bona's confessor. Idem, *Historia nowożytna*, p. 91.

¹¹¹ In a text from 1920, Bona's promotions of unworthy persons was more strongly emphasized. Szelągowski noted that from 1530 on: 'Wymierali dygnitarze z pierwszych lat panowania z wyboru Zygmunta; na ich miejsce królowa Bona wprowadzała kreatury swoje niskiej wartości moralnej, często za pieniądze, jak Jan Latański, biskup poznański, Jan Gamrat, biskup przemyski' ['officials from the first years of Zygmunt's rule were dying out; in their place, Bona introduced her own creatures of low moral value, often in exchange for money, such as Jan Latański, Bishop of Poznań and Jan Gamrat, the Bishop of Przemysł']. Idem, *Obrazy z dziejów Polski*, p. 170.

¹¹² Idem, *Historia nowożytna*, p. 92. In a text from 1920, the author wrote more emphatically about Bona's reluctance towards her son's marriage with Barbara Radziwiłł ('kipiała z oburzenia królowa matka' ['the Queen Mother was outraged']). Idem, *Obrazy z dziejów Polski*, p. 178. There was also talk of love for Izabella and hatred of the Habsburgs. Szelągowski wrote: 'Izabella energiczna i rozumna, była ulubioną córką królowej Bony, która z powodu niej całą swą nienawiść przeniosła na Habsburgów. Tylko z wielkim trudem dała się królowa nakłonić do zgody na małżeństwo swego syna Zygmunta z Elżbietą Habsburżanką' ['Izabella, energetic and intelligent, was Queen Bona's favourite daughter, who transferred all of her hatred to the Habsburgs because of her. It was with great difficulty that the queen was persuaded to consent to her son's marriage to Elizabeth of Austria']. *Ibidem*, p. 175. He also mentioned another Habsburg, in the context of Zygmunt August's relation to his sister and mother: 'po rychłym zgonie Barbary (1551) w tymże domu Habsburskim szukał nowych związków małżeńskich z siostrą pierwszej żony swej, Katarzyną, córką króla Ferdynanda (1553). Poświęcał przez to interes siostry swej Izabelli, która z synem swym trzymała się w Siedmiogrodzie i w Górnych Węgrzech. Pokłóciło go to ostatecznie z matką, która opuściła kraj, udając się do rodzinnego zamku Bari we Włoszech' ['after Barbara's untimely death (1551), he looked for new marital relations in the same House of Habsburg with the sister of his first wife, Catherine, the daughter of King Ferdinand (1553). Because of this, he sacrificed the interests of his sister, Izabella, who remained with her son in Transylvania and Upper Hungary. This contributed to his ultimate conflict with his mother, who left Poland, heading for her family castle in Bari, Italy']. *Ibidem*, p. 181.

¹¹³ 'pierwszy sojusz francusko polski familijny'.

¹¹⁴ 'wstępem do wielkiej akcji politycznej przeciwko Turcji'. Idem, *Historia nowożytna*, p. 191. In a text from 1920, Szelągowski emphasized that Władysław IV's relationship with

French influence remained thanks to the king's marriage to his brother's widow, supported by allowances and the promise of military assistance in conducting a *vivente rege* election. However, the author did not attribute the authorship of this plan to the queen¹¹⁵ – including in reference to the Sejm court that Lubomirski was brought in front of – but he emphasized the figure of a monarch who, after the death of his wife, abdicated from the throne¹¹⁶. Regarding Marysieńka, the historian only mentioned in *Historia nowożytna* that she was a lady-in-waiting at Maria Ludwika's court¹¹⁷, expanding on this more in *Obrazy z dziejów Polski*¹¹⁸.

Maria Ludwika was supposed to help in regaining the Swedish throne. He also mentioned that the king, preparing for a war with Turkey, drew financial support from his wife's dowry, to whom 'w zamian za to powierzył dochód z rozdawnictwa wakansów' ['he gave in exchange profits from handing out vacant positions']. Idem, *Obrazy z dziejów Polski*, pp. 260–261.

¹¹⁵ Unlike the 1920 text, in which he judged the wife of Jan Kazimierz positively, noting 'Charakterem i energią znacznie przewyższała króla żona jego, Maria Ludwika Gonzaga, która sama w czasie bitwy pod Warszawą, a właściwie pod Pragę, nastawiała armatę przeciw Szwedowi na drugim brzegu Wisły. W jej rękach było i rozdawnictwo urzędów, które stało się wśród emulacji panów o godności zarówno źródłem dochodu królowej, jak i kaptowania stronników dworowi oraz królowi francuskiemu. Wobec niestałości urzędzeń monarchicznych w Polsce, jeszcze tylko z zewnątrz mogła wyjść inicjatywa zmiany ustroju Rzpltej, zwłaszcza tronu elekcyjnego na dziedziczny. Podjęła ją królowa [...]' ['The king's wife, Maria Ludwika Gonzaga, was far superior in character and energy to him. She set the cannons against the Swede on the other bank of the Vistula River, during the battle of Warsaw, or rather Praga. She controlled both the giving away of offices, which, among the lords' attempts to curry favour, became both a source of income for the queen and a way to gain allies for the court and the French king. In view of the unstable monarchic devices in Poland, it was only from outside that an initiative to change the Commonwealth's regime, especially the electoral throne to a hereditary one, could be taken. It was taken up by the Queen [...]']. Idem, *Obrazy z dziejów Polski*, p. 272.

¹¹⁶ Idem, *Historia nowożytna*, pp. 221–223.

¹¹⁷ *Ibidem*, p. 223.

¹¹⁸ Among Sobieski's faults, the author included pandering to his wife, which he judged as follows: 'Jakikolwiek był wpływ jej na króla, intrygi kobiece istotnie odgrywały wielką rolę na dworze warszawskim. Z wielbiciela 'króla słońce' Ludwika XIV w pierwszym stadium swego panowania, Jan III zmienił się w przyjaciela i sojusznika cesarza (Marysieńka była obrażona na odmowę ojcu jej tytułu książęcego)' ['Whatever her influence on the king was, womanly intrigues indeed played a significant role in the Warsaw court. From a supporter of Louis XIV, the Sun King, in the first stage of his reign, Jan III became a friend and ally of the emperor (Marysieńka was offended by the refusal to grant her father a ducal title)']. Idem, *Obrazy z dziejów Polski*, pp. 278–280.

As far as Bona's image in Anatol Lewicki's text is concerned¹¹⁹, students could read in it that the queen's interference in politics only exacerbated the disputes among court coteries¹²⁰. In a separate sub-chapter, which dealt with the queen's influence on the governing of the country, the author wrote that she was an ambitious and talented woman. This allowed her, 'through excellent management', to raise her income and lead to the election of her son during his father's lifetime – a wise step. However, in the opinion of the Krakow historian, the Italian queen did not understand the Polish system, and her methods aroused serious resistance from the nobility. As a mother, the author believed, although she ensured the careful upbringing of the heir to the throne in the 'humanist spirit', it was 'a little soft'. Lewicki argued that the queen found 'proof that her son was slipping away from her influence'¹²¹ in the form of Zygmunt August's secret relationship with Barbara Radziwiłł, and thus, she vehemently opposed it. She did not, however, poison the young queen, the author emphasized, which she was commonly accused of. Without any real influence, 'angry with her son, she left Poland and travelled to her Duchy of Bari, taking her enormous private estate with her'¹²².

There was much less information in Lewicki's textbook about Maria Ludwika, who appeared as the wife of two Vasa kings, trying to initiate, alongside Jan II Kazimierz, the necessary reform of the state – carrying out the *vivente rege* election¹²³. However, the author built the narrative from the king's point of view and it was only at the end of his description of Lubomirski's rebellion that he mentioned that after the death of his energetic wife, the king decided to renounce the Polish crown.

Marysieńka, on the other hand, appeared on the pages of Lewicki's textbook in connection with the shocking French fashion of the time¹²⁴, and the

¹¹⁹ For more, about the author, see: J. Łosowski, *Anatol Lewicki*, Przemyśl 1981. For more about Lewicki's textbook, see: J. Maternicki, *Dydaktyka historii*, pp. 98–100; M. Wierzbicka, *Popularne podręczniki dziejów Polski w latach 1864–1914*, in: *Edukacja historyczna społeczeństwa polskiego w XX w. Zbiór studiów*, ed. J. Maternicki, Warszawa 1981, pp. 377–378; M. Stinia, *Uniwersytet Jagielloński w latach 1871–1914. Modernizacja procesu nauczania*, Kraków 2014, pp. 299–300.

¹²⁰ A. Lewicki, *Zarys historii Polski*, compiled and supplemented by Jan Friedberg (w 'Dodatku' Literatura historyczna), 12th school edition, Warszawa–Kraków–Lublin–Łódź–Poznań–Wilno–Zakopane 1925, p. 163.

¹²¹ 'dowód, że syn wyłamuje się spod jej wpływów'.

¹²² 'rozżalona na syna, opuściła Polskę i udała się do swego księstwa Bari, wywożąc z sobą olbrzymi swój prywatny majątek'. A. Lewicki, *op. cit.*, pp. 166–168.

¹²³ *Ibidem*, pp. 204, 212, 221–222.

¹²⁴ 'Od czasów królowej Marii Ludwiki (połowa XVII. w.) weszły u kobiet w zwyczaj stroje francuskie, a z nimi dekoltaże, pudry, muszki itp., co zrazu opinia publiczna bardzo potępiała. Gorszono się również tem, że panny zarzuciły odrębny strój, a ubierały się tak

internal situation in the last years of Sobieski's reign, when the contributing factors to the anarchisation of life were not only the dynastic ambitions of the king, but also the 'intrigues and greed of the unworthy queen, as well as domestic strife between the royal couple and Prince Jakub'¹²⁵.

In the textbook by Jan Dąbrowski (1890–1965), University of Vilnius and Jagiellonian University professor and editor of *Zręb*¹²⁶, Bona appeared in the description of the Prussian homage¹²⁷ and the influence of the Renaissance¹²⁸. Dąbrowski presented her relationship with her son – in the context of his marriage to Barbara Radziwiłł – not so much in the spirit of a mother's fears of losing her influence as in terms of the insult associated with marrying one's own subject. He did not accentuate Bona's resentment, but that of Zygmunt August, which was supposed to be the reason Bona left the country with her huge estate¹²⁹.

Dąbrowski completely omitted Maria Ludwika, although he wrote about Lubomirski's rebellion. Marysieńka, on the other hand, appeared in a description written by Jan Chryzostom Pasek cited by the author¹³⁰. It is also worth noting that in one of the tasks, the historian asked students to compare Bona with Maria Kazimiera¹³¹.

---

samo, jak mężatki. Mimo to 'mody paryskie' ustaliły się u kobiet polskich' ['Since the times of Queen Maria Ludwika (mid-17th century), women adopted French costumes, and with them décolletage, powders, beauty marks, etc., which the public condemned strongly. The fact that the unmarried women abandoned their separate costumes and dressed in the same way as married women was also a matter of concern. Despite that, 'Parisian fashions' became a custom with Polish women']. *Ibidem*, p. 266.

¹²⁵ 'intrygi i chciwość niegodnej królowej, niesnaski domowe między królestwem i królewiczem Jakubem'. *Ibidem*, p. 277.

¹²⁶ K. Baczkowski, *Jan Dąbrowski (1890–1965)*, in: *Uniwersytet Jagielloński. Złota księga Wydziału Historycznego*, ed. J. Dybiec, Kraków 2000, pp. 323–333.

¹²⁷ J. Dąbrowski, *Wiadomości z dziejów Polski*, vol. 2, Lwów 1928, p. 24.

¹²⁸ The author emphasized that although Italians had already been coming to Poland earlier, it was only the king's marriage to Bona that made this influx significant that changed the country in a positive way. *Ibidem*, pp. 30–31. He wrote about the culinary and moral evolution: 'Wraz z włoskimi kucharzami, jacy z królową Boną przybyli na dwór polski, weszły w modę nowe, bardziej wyszukane potrawy, przyrządzane na wzór włoski oraz użycie różnych jarzyn, jak kalafior lub seler, zwanych stąd 'włoszczyzną'. Po uczcie rozpoczęły się tańce, po których jeszcze podawano gościom cukry, owoce i różnego rodzaju napoje' ['Along with the Italian cooks who came to the Polish court with Queen Bona, new, more sophisticated dishes entered into fashion, prepared in the Italian way, and the use of various vegetables, such as cauliflower or celery, thus named 'Italian stuff'. After the feast, dances began, after which the guests were served sugars, fruit and various kinds of drinks']. *Ibidem*, pp. 34–35.

¹²⁹ *Ibidem*, p. 36.

¹³⁰ A story involving an otter was recalled, which the queen fearfully warned her husband not to pet. *Ibidem*, pp. 109–110.

¹³¹ *Ibidem*, p. 111.

In the 1920s, Czesław Nanke (1883–1950)¹³² wrote about the Italian wife of Zygmunt Stary that, acting according to the model of ‘Italian duchesses who took an active part in political life, she wanted to play a similar role in Poland, and her intention was to strengthen the monarchy’s power by removing or limiting the Sejm’s legislative capabilities’¹³³. However, the understanding that was evident here quickly gave way to a critical appraisal, especially of the means that the queen used to achieve her goals¹³⁴. As far as the influence of the Renaissance is concerned, the author mentioned that Bona significantly ‘contributed to the deepening of links between Polish culture and Western trends’¹³⁵. However, he remained silent about the queen’s efforts to raise Zygmunt August to the Lithuanian throne, attributing it entirely to Zygmunt I. Writing about the upbringing of the only child, Nanke accused Bona of having a harmful influence on her son¹³⁶. He kept silent about her hostility towards Barbara Radziwiłł, whose death – and the suspicion of having poisoned her levelled against Bona – was supposed to have caused the split between son and mother and her leaving the country with treasures which Poland unsuccessfully attempted to claim back until the end of the 18th century¹³⁷.

Maria Ludwika was also not especially appreciated by Nanke, who wrote about her political marriage to Władysław IV¹³⁸, the marriage of the

¹³² For more about the author and his textbooks, see: J. Pisulińska, *Działalność naukowa i dydaktyczna Czesława Nankego na Uniwersytecie Jana Kazimierza we Lwowie*, in: *Wielokulturowe środowisko historyczne Lwowa w XIX i XX w.*, vol. 4, eds. L. Zaszkiłniak, J. Maternicki, Lwów–Rzeszów 2006, pp. 461–473; eadem, *Czesław Nanke (1883–1950)*, in: *Złota księga historiografii lwowskiej XIX i XX wieku*, eds. J. Maternicki, L. Zaszkiłniak, [vol. 1], Rzeszów 2007, pp. 525–536.

¹³³ ‘księżniczki włoskiej, która brała czynny udział w życiu politycznym, pragnęła podobną rolę odegrać w Polsce, a zamiarem jej było wzmocnienie władzy monarszej przez usunięcie lub ograniczenie ustawodawstwa sejmowego’. C. Nanke, *Historia nowożytna. Podręcznik dla klas wyższych szkół średnich. Część pierwsza od początku w. XVI. do pierwszego rozbioru Polski i wybuchu rewolucji francuskiej*, 4th edition, Lwów–Warszawa 1929, p. 69.

¹³⁴ The discussion involved intrigues, bribing of senators and selling of offices. *Ibidem*.

¹³⁵ ‘przyczyniła się do pogłębienia związków kultury polskiej z zachodnimi prądami’. *Ibidem*, p. 71.

¹³⁶ He wrote: ‘wychowanie matki Bony wywarło wpływ szkodliwy na jego charakter. Przebywając ciągle w otoczeniu kobiecym, bez silnej ręki nauczyciela, wyrobił w sobie obok skrytości i podejrzliwości pewną miękkość i niechęć do stanowczego działania, którą dopiero w późniejszym okresie rządów zdołał przewyciężyć’ [‘Being raised by Mother Bona had a harmful influence on his character. Constantly spending time in the company of women, without a teacher’s strong hand, he developed – in addition to secrecy and suspicion – a certain softness and reluctance to resolute action, which he only managed to overcome in the later period of his reign’]. *Ibidem*, p. 74.

¹³⁷ *Ibidem*.

¹³⁸ He added that it was related to the shift in the foreign policy of the country. *Ibidem*, p. 146.

latter's widow to Jan II Kazimierz, and the queen's participation in the 'long negotiations' with Emperor Ferdinand III, which at first resulted in a favourable defence alliance and military support in a difficult time, but ultimately brought about the calamitous Treaty of Wehlau-Bromberg, which exempted the Duke of Prussia from his fief duties¹³⁹. In a sub-chapter devoted to Lubomirski's rebellion, Nanke wrote that Maria Ludwika, as an advocate of absolutism, was vigorously involved in the *vivente rege* election project, meaning bribing of deputies and the use of 'very dangerous means'¹⁴⁰ by both sides of the conflict. Due to the Sejm's rejection of the ideas of a court party, it was decided – especially by the queen – to punish Lubomirski. He did not submit to the verdict, but won over his proponents, the author wrote, and at the same time made 'pledges of loyalty'¹⁴¹ to the queen. The last mention of Jan II Kazimierz's abdication mentioned that he was discouraged after the 'death of his enterprising wife, who was the main engineer of court policy'¹⁴².

The next Frenchwoman on the Polish throne also met with Nanke's criticism. The historian mentioned Marysieńka's claims against Louis XIV, which resulted in a reorientation in the country's foreign policy¹⁴³. In turn, when discussing internal politics, he wrote about the deepening anarchy and the widespread breaking up of sejm assemblies by magnates, 'to which Marysieńka's intrigues often contributed'¹⁴⁴. It is thus evident that Nanke held no sympathies for any of the royal spouses meddling in politics.

The Romanist, teacher, headmaster and school superintendent Antoni Ryniewicz (1881–1944) mentioned only Bona in his textbook, linking the

¹³⁹ However, the author did not accuse the queen directly, and indicated the difficult situation of the country and the poor handling of the matter of the Teutonic Knights by Zygmunt I. *Ibidem*, p. 155.

¹⁴⁰ 'bardzo niebezpiecznych środków'. *Ibidem*, p. 162.

¹⁴¹ 'oświadczenia poddańczej wierności'. *Ibidem*, p. 163.

¹⁴² 'śmierci przedsiębiorczej małżonki, która była główną kierowniczką polityki dworskiej'. *Ibidem*.

¹⁴³ The author wrote about Maria Kazimiera: 'była niegdyś damą dworu Ludwika Marii. Ludwik XIV uważał ją potrosze zawsze za swą poddaną tem bardziej, że ciągle zabiegała u niego o różne materialne korzyści dla swej rodziny. Gdy jednak odmówił jej ojcu tytułu książęcego, obrażona królowa skorzystała ze swego nieograniczonego niemal wpływu na małżonka i skłoniła go ostatecznie do porzucenia dotychczasowej polityki' ['she was once a lady in waiting to Ludwika Maria. Louis XIV always considered her to be somewhat his subject, especially since she constantly solicited him for various material benefits for her family. However, when he denied her father the ducal title, the scorned queen took advantage of her nearly unlimited influence on her husband and finally convinced him to abandon his previous policies']. *Ibidem*, p. 185.

¹⁴⁴ 'do czego nierzadko przyczyniały się intrzygi Marysieńki'. *Ibidem*, p. 188.

queen with the influence of Renaissance culture and the influx of her compatriots into Poland¹⁴⁵.

TEXTBOOKS FOR GYMNASIUMS AND SECONDARY SCHOOLS: THE 1930S

Did the perception of controversial Polish queens of the Early Modern Era change – and in what way – in textbooks for the reformed gymnasium and secondary schools?

In the popular textbook by medievalist Wanda Moszczeńska (1896–1974) and teacher Halina Mrozowska (1894–1951)¹⁴⁶, Bona was mentioned – as was the case with Ryniewicz – in the context of the development of Renaissance culture in Poland, although she was treated somewhat more broadly and ambivalently¹⁴⁷. The authors completely omitted Maria Ludwika, although there was discussion of Lubomirski's rebellion. Marysienka was only

¹⁴⁵ A. Ryniewicz, *Historia średniowieczna i nowożytna ze szczególnem uwzględnieniem dziejów Polski*, 3rd edition, Lwów–Warszawa 1929, p. 107. In the encyclopaedic outline by authors Stanisław Arnold (1895–1973), Czesław Leśniewski (1888–1947), H. Pohoska, there was a brief mention of Maria Kazimiera and her personal resentment towards Louis XIV, although, due to the maturity of the recipient, it was clearly emphasized that this was by no means the primary cause of the reorientation in foreign policy, but only a 'side event'. S. Arnold, Cz. Leśniewski, H. Pohoska, *Polska w rozwoju dziejowym: zagadnienia polityczne, ustrojowe, gospodarczo-społeczne, kulturalne. Zeszyt I. Dzieje polityczne Polski*, Warszawa 1929, p. 113. Pohoska evaluated this collective text as follows: 'Zupełnie nowy typ podręcznika, nie przewidzianego programem, stanowiła książka, opracowana dla dawnej VII-ej klasy gimnazjum i miała jej ułatwić syntetyczne ujęcie dziejów Polski. Cała książka miała układ zagadnieniowy w przekrojach podłużnych. Był to podręcznik spotykany w Niemczech, a który pierwszy raz ukazał się w Polsce' ['The book, developed for the former seventh grade of the gymnasium, was a completely new type of textbook, not provided for in the programme, intended to facilitate the synthetic presentation of the history of Poland. The entire book was arranged by issue in longitudinal cross-sections. It was a textbook seen in Germany, appearing in Poland for the first time']. H. Pohoska, *Dydaktyka historii (wydanie II-gie, uzupełnione i rozszerzone, dostosowane do nowych programów)*, Warszawa 1937, pp. 306–307.

¹⁴⁶ For more on textbooks by this team of authors, see: J. Maternicki, *Polska*, pp. 141–142.

¹⁴⁷ The authors noted that 'Otoczona swymi rodakami, sprzyjała wprowadzeniu tego sposobu życia, do którego przywykła na południu, owych zabaw, biesiad, tańców i muzyki, barwnych strojów, wyszukanych sprzętów, a nawet kwiatów i jarzyn włoskich. Bona więc przyczyniła się do zmiany dawnych prostych obyczajów na renesansowy zbytek, swobodę i uciechę' ['Surrounded by her countrymen, she favoured the introduction of the lifestyle she had become used to in the south, those games, feasts, dances and music, colourful costumes, refined equipment, and even Italian flowers and vegetables. Bona thus contributed', they opined, 'to the changed of the former, simple customs into Renaissance excess, freedom and pleasure']. W. Moszczeńska, H. Mrozowska, *Podręcznik do nauki historii na drugą klasę gimnazjalną*, Lwów 1934, p. 147.

mentioned in the context of an alliance with France¹⁴⁸. However, in the chapter devoted to the upbringing of young people in the 17th century, there was a discussion of the almost non-existent education for girls and the fact that 'The woman did not take part in political life; she married early and spent little time in society. It was also rare to meet an educated woman whose command of Latin would equal that of a man. Towards the end of the 17th century, young ladies from wealthy noble families acquired good manners and practice in speaking foreign languages at boarding schools run by the nuns of the Order of the Visitation of Holy Mary'¹⁴⁹.

Teacher and school inspector Tadeusz Bornholtz (1901–1966)¹⁵⁰, in a highly acclaimed textbook for the second grade of gymnasium schools did not mention any of the protagonists discussed here at all¹⁵¹, although he discussed the culture of the Renaissance, the politics of the last of the Jagiellons, and the reigns of Władysław IV, Jan II Kazimierz and Jan III Sobieski.

Jan Dąbrowski treated Bona differently in a textbook for gymnasium students. Characterising humanism and the Renaissance in Poland, he not only stated that these trends were favoured by the new queen, who 'maintained a numerous and excellent Italian court in Krakow'¹⁵², but also added that bishops and magnates tried to match the rulers¹⁵³. While discussing the state's internal politics in the 17th century, the author wrote, 'Jan II Kazimierz and his wife Maria Ludwika wanted to repair internal relations. Having realized that the Sejm reform would not succeed, they tried a different direction for their reforms: they wanted to conduct an election during the king's lifetime and strengthen royal power. However, ambitious magnates resisted, and further efforts of the court in this direction ultimately led to civil war'¹⁵⁴.

¹⁴⁸ *Ibidem*, p. 223. It also included a portrait of the queen.

¹⁴⁹ 'Kobieta nie brała udziału w życiu politycznym, wcześniej wychodziła za mąż i mało przebywała w towarzystwie; rzadko też można było spotkać kobietę wykształconą, która by na równi z mężczyzną władała łaciną. Pod koniec XVII wieku w konwiktach zakonu wizytek panny z bogatych szlacheckich rodów nabierały dobrych manier oraz wprawy we władaniu obcymi językami'. W. Moszczeńska, H. Mrozowska, *op. cit.*, pp. 239–240.

¹⁵⁰ J. Maternicki, *Polska*, pp. 311–312.

¹⁵¹ T. Bornholtz, *Historia dla kl. II gimnazjów*, Lwów 1937.

¹⁵² 'utrzymywała w Krakowie liczny i świetny dwór włoski'.

¹⁵³ J. Dąbrowski, *Historia. Tom drugi dla II klasy gimnazjów*, Lwów 1938, p. 139. The author also included a photograph of Bona's portrait. *Ibidem*, p. 137.

¹⁵⁴ 'Jan Kazimierz i jego żona Maria Ludwika pragnęli naprawy stosunków wewnętrznych. Przekonawszy się, że reforma sejmowania się nie uda, próbowali reform w innym kierunku: chcieli przeprowadzić elekcję za życia króla i wzmocnić władzę królewską. Oparli się temu jednak ambitni magnaci, a dalsze zabiegi dworu w tym kierunku doprowadziły wreszcie do wojny domowej'. J. Dąbrowski, *Historia*, pp. 207–208. The author also mentioned Lubomirski, as the main opponent of the court and the Battle of Mątwy, concluding with the statement 'Jan Kazimierz musiał się wyrzec planów elekcji za swego życia. Naprawa Rzeczypospolitej,

Like Moszczeńska and Mrozowska, the author paid the least attention to Maria Kazimiera, mentioning her only in the context of Sobieski's alliance with France¹⁵⁵.

It is worth comparing the narrative for gymnasium students with the one for secondary school students, written by J. Dąbrowski. In the penultimate chapter of the first grade textbook, discussing the artistic culture in Poland from the 14th to the 17th centuries, the author listed Wawel Castle and Bona's castle in Niepołomice as examples of secular construction in the Renaissance era and a model to be followed by magnates¹⁵⁶. When discussing miniature paintings, he mentioned the queen's prayer book¹⁵⁷.

In the second most frequently used secondary school textbooks by teacher, education historian and history didact, Jadwiga Lechicka (1898–1965)¹⁵⁸, Bona appeared only in a source from the era, which mentioned the place from which she watched the Prussian homage ceremony¹⁵⁹. Although the author discussed the times of Władysław IV and Jan II Kazimierz, she completely ignored the wife of the two Vasa kings¹⁶⁰.

***

What conclusions *en bloc* can be drawn from the analysis of textbooks from the period of 1918–1939, as far as the politically active queens of the 16th and 17th century are concerned? The following are among the most obvious: 1) in textbooks published after 1918, interest in the ambitious spouses of Zygmunt I, Władysław IV and Jan II Kazimierz, and Jan III Sobieski, waned; 2) the picture of Maria Ludwika, which was re-evaluated in the 19th century – mainly due to the policies of the Stańczyk faction – became obsolete, and on the pages of textbooks, politics were most often practised not by the queen, but by her husbands; 3) Maria Kazimiera – portrayed in the 19th century as a politically active and chimerical ruler –

---

o której wielu zaczęło myśleć pod wpływem klęsk zewnętrznych, została na długi czas udaremniona' ['Jan Kazimierz had to abandon the plans of an election during his lifetime. The repair of the Commonwealth, which many people had begun thinking of as a result of external calamities, was thwarted for a long time']. *Ibidem*, p. 208. Maria Ludwika also appeared here in a 17th-century source. *Ibidem*, p. 211.

¹⁵⁵ *Ibidem*, pp. 202–203.

¹⁵⁶ Idem, *Historia powszechna i polska dla I klasy wszystkich wydziałów liceów ogólnokształcących*, Lwów 1939, p. 410.

¹⁵⁷ *Ibidem*, p. 412.

¹⁵⁸ J. Maternicki, *Polska*, pp. 89–113.

¹⁵⁹ J. Lechicka, *Historia dla I klasy liceum. Część II. Dzieje wieków średnich, dzieje nowożytne do 1660 r.*, Lwów 1938, p. 231.

¹⁶⁰ Lechicka also developed a textbook for the second grade of secondary schools in two parts, but its print run was destroyed after the outbreak of World War II.

now played the role of an unbearable wife, causing her husband worry in his old age; 4) the image of Bona Sforza, the only queen who, inscribed in the ideological and political needs of the Piłsudski faction, became a symbol not so much of a politician – since she was often overlooked for the obvious success that was the election of her underage son – but of a diligent caretaker who strengthened the economic activity carried out in the South-Eastern Borderlands, which was treated in the 1930s as the basis for Poland's status as a global power; 5) most information about the wives of the last Jagiellons and Vasas were provided by the authors of primary school textbooks, less for gymnasiums and the least for secondary schools, where the material in the form of 'development sequences' – not 'cross-sections' and colourful 'episodes' – even if it made it difficult to appreciate ambitious queens, it did not make it impossible to do so; 6) both female and male authors of textbooks have a similar 'spectrum' of attitudes: from affirmations (e.g. Pohoska–Wysznačka, Jarosz), to ambivalence (Moszczeńska–Mrozowska, Szelałowski), to adverse treatment of the untrustworthy wives of the rulers (Morawska, Nanke); 7) the reorientation of the ideal from civic and state-focused to national and state-focused is only seen at the primary school level, in textbooks for the fifth grade of primary schools from 1937, written by Jarosz, Gebert and Schönbrenner, which placed a stronger emphasis on the importance of work and everyday efforts, and the need to ensure the security of the state; 8) in the textbooks of the interwar period, the queens of the Early Modern era were reduced to specifics: new crops and ways of managing, fashion and customs, entrepreneurship that gave rise to independence, wealth and a sense of security, as well as – *à rebours* Marysienieńska – care for the family. They corresponded to values which – especially in the 1930s and coming out of the great crisis¹⁶¹ – found recognition with the more emancipated younger generations of Poles.

The textbook authors' warmer attitude towards Bona was largely due to the researchers of the 'golden age', who in the 1920 began to increasingly oppose the black legend of the queen. In the collected work *Polska, jej dzieje i kultura* (1927–1928), Oskar Halecki especially praised the economic activities of the Italian Queen. Seeing in her 'a strong and uncommon individuality' which played 'an important role' in Poland, he nevertheless

---

¹⁶¹ It was a great challenge for the women's movement. Its victims were working married women, who were most often fired, which was the subject of public discussion in magazines. In turn, a form of fighting unemployment was to be a form of supporting domestic industry and reforming household budgets. For more, see: K. Łozowska-Marcinkowska, *Sprawy niewieście. Problematyka czasopism kobiecych Drugiej Rzeczypospolitej*, Poznań 2010, pp. 141–148.

accused her of ignoring the laws in force¹⁶². Extensive research by Krakow scholar Władysław Pocięcha (1893–1958), who included Bona's profile in the 1936 *Polski Słownik Biograficzny*¹⁶³, most likely had the greatest influence on the evolution of views among historians. An expression of this phenomenon may have been the work of Kazimierz Hartleb (1886–1951) of Lviv, who wrote about the 'unjustly condemned and fundamentally poorly framed' politics of the queen¹⁶⁴. Under the influence of research by Pocięcha and Ludwik Kolankowski (1882–1956), the Lviv proponent of Piłsudski found himself among those scholars who strongly advocated a review of the existing views of the historical role of Zygmunt Stary's wife. He himself worked on changing them, disseminating the latest findings in popular science syntheses¹⁶⁵.

During the interwar period, changes in the area of women's emancipation took place slowly, including in the participation of women

¹⁶² O. Halecki, *Lata wojenne Zygmunta Starego*, in: *Polska, jej dzieje i kultura od czasów najdawniejszych do chwili obecnej. Tom pierwszy od pradziejów do roku 1572*, Warszawa 1927, pp. 310–341.

¹⁶³ W. Pocięcha emphasized that Bona's policy had two objectives: to strengthen the king's power by accumulating the king's private property and fighting against the oligarchy of the nobility, as well as to restore the Jagiellons' position in Central and Eastern Europe, which they held before 1515. The Krakow historian described the economic policy of the queen as 'najsmielszy eksperyment gospodarczy, jaki zna nasza historia' ['the boldest economic experiment our history has ever known']. In it, he saw the main reason for the aversion for the Italian queen. Idem, *Bona Sforza d'Aragona*, in: *Polski Słownik Biograficzny*, vol. 2, Kraków 1936, p. 293.

¹⁶⁴ K. Hartleb, *Biblioteka Zygmunta Augusta*, Lwów 1928, p. 32.

¹⁶⁵ Hartleb's popular science work, devoted to the last of the Jagiellons, was significant here. In it, he admitted that although Bona was not free from flaws, these were counterbalanced by numerous virtues, about which he wrote emphatically: 'Za własne rodowe pieniądze skupowała majątki dla dynastii, dla państwa, świeciła przykładem rządowego włodarza, uczyła gospodarować i tych gospodarzy wychowywała. Bezwzględna dla możnych. Uczyła wyrobienia politycznego, poszanowania dla władzy królewskiej, posłuchu poddanych. A poznała społeczeństwo polskie, jak mało kto inny. Zasłużyła sobie na pełną wdzięczność narodu, godna stanąć w rządzie najbardziej zasłużonych królowych' ['With her family's own money, she purchased estates for the dynasty, for the state; she shone as an example of a prudent ruler; she taught people management and educated these managers. She was ruthless towards the mighty. She taught political refinement, respect for royal authority and listening to one's subjects. She got to know the Polish society like no one else. She earned the full gratitude of the nation, worthy to stand among the most deserving queens']. Idem, *Ostatni Jagiellonowie. Sylwety monarchów i ludzi. Ocena wydarzeń*, Lwów 1938, p. 57. For more, see: M. Hoszowska, *Kobiety w twórczości Kazimierza Hartleba (1886–1951)*, in: *Człowiek – Społeczeństwo – Źródło. Studia dedykowane Profesor Jadwidze Hoff*, eds. S. Kozak et al., Rzeszów 2014, pp. 560–575.

in 'pure politics'¹⁶⁶ and their growing professionalization¹⁶⁷. Despite the persistent material and mental barriers, the percentage of women among students remained relatively high between 1918 and 1939¹⁶⁸. They entered the field of history more boldly¹⁶⁹, delineating areas of research

¹⁶⁶ During the Second Republic of Poland, women in both chambers of parliament held only 41 deputy seats and 20 senatorial seats. The most numerous representation of women was that of Sanation (27), then National Democracy (13) and the peasant movement (7). Women deputies and senators rarely entered the ranks of political party authorities. The need for self-fulfilment, Andrzej Chojnowski believes, was a form of escape from the monotony of family life. A. Chojnowski, *Aktywność kobiet w życiu politycznym*, in: *Równe prawa*, p. 48. In parliament, women were more visible in the first decade of the Second Republic, contributing significantly to 'do rozwoju demokratycznego ustawodawstwa, przede wszystkim odnoszącego się do szkolnictwa i całego systemu edukacji, do rozwoju opieki nad dzieckiem i matką, do poprawy sytuacji prawnej i społecznej kobiet [...] kierowały się troską o dobro ogółu, społeczeństwa i państwa, nie poddając się zacietrzewieniu politycznemu i partyjnemu' [the development of democratic legislation, especially concerning education and the entire education system, to the development of child and mother care, to the improvement of the legal and social situation of women [...] guided by concern for the welfare of the general public, society and the state, without yielding to political and party obstinacy]. M. Śliwa, *Udział kobiet w wyborach i ich działalność parlamentarna*, in: *Równe prawa*, p. 60. In the opinion of Roman Wapiński, Polish women still held back from entering 'pure politics', which resulted from the beliefs (including those of Roman Dmowski) about the place of women in social life. Although after 1918, social activism – previously treated as a kind of national mission – became commonplace, women's educational work, self-help and charity activities were given the greatest recognition, mainly in the intelligentsia and metropolitan communities. R. Wapiński, *Kobiety i życie publiczne – przemiany pokoleniowe*, in: *Równe prawa*, pp. 25–36. For more about the ideal of the woman-citizen, see: D. Kałwa, *Kobieta aktywna w Polsce międzywojennej. Dylematy środowisk kobiecych*, Kraków 2001, pp. 117–134.

¹⁶⁷ J. Żarnowski, *Kobiety w strukturze społeczno-zawodowej Polski międzywojennej*, in: *Równe prawa*, pp. 95–108.

¹⁶⁸ J. Suchmiel, *Działalność naukowa kobiet w Uniwersytecie we Lwowie do roku 1939*, Częstochowa 2000; M. Kondracka, *Kobiety na uniwersytetach*, in: *Równe prawa*, pp. 271–279; U. Perkowska, *Studentki Uniwersytetu Jagiellońskiego 1894–1939. W stulecie immatrykulacji pierwszych studentek*, Kraków 1994; J. Halbersztadt, *Kobiety w murach Uniwersytetu Warszawskiego 1915–1939*, in: *Kobieta i kultura. Kobiety wśród twórców kultury intelektualnej i artystycznej w dobie rozbiorów i w niepodległym państwie polskim*, vol. 4, eds. A. Żarnowska, A. Szwarc, Warszawa 1996, pp. 107–126; D. Mazurczak, *Kariery akademickie kobiet w Polsce międzywojennej – Uniwersytet Poznański*, in: *Kobieta i kultura*, pp. 127–138; J. Kolbuszewska, *Kobiety w drodze na naukowy Olimp... Akademicki awans polskich historyczek (od schyłku XIX wieku po rok 1989)*, Łódź 2020, pp. 67–114.

¹⁶⁹ While prior to 1918, women were authors of fewer than 5% of doctoral dissertations, in the 1920s the rate rose to 21.9%, and in the 1930s it was 31.6%. M. Wierzbicka, B. Jakubowska, *Autorski i dzieła – kobiety w polskiej nauce historycznej w dwudziestolecu międzywojennym*, in: *Kobieta i kultura*, pp. 75–88; H. Wójcik-Łagan, *Kobiety w polskiej myśli dydaktyczno-historycznej w latach 1918–1939*, in: *Polska w XIX i XX wieku – społeczeństwo i gospodarka*, eds. W. Caban et al., Kielce 2013, pp. 363–373. The author writes about over

of interest to them, such as women's history, which was presented at the 7th International Congress of Historical Sciences in Warsaw (1933) by Łucja Charewiczowa (1897–1943)¹⁷⁰, who then implemented the discipline creatively. In her most important work in this field, she highly assessed Bona's education, emphasising that the queen also ensured the careful education of her daughters¹⁷¹.

In conclusion, it should be said that the highlighting of the independent wife of Zygmunt I in the history textbooks of the Second Republic of Poland from among the three controversial queens – mainly because of her intelligence, diligence, entrepreneurship, and her attachment to her husband and children – corresponded largely to the needs of contemporary people¹⁷², who noted the possibility of using the *casus* of the Italian queen in the upbringing of future generations of Poles¹⁷³. Bona, who embodied the 'golden age' of culture and the global power status of the Poland of the last of the Jagiellons, fit as an educational model much more than the French wives of rulers who had to rule in conditions that posed a threat to the state identity and growing anarchy in the country. This in fact was a decisive

---

20 women active in the field of history didactics in interwar Poland.

¹⁷⁰ J. Suchmiel, *Łucja Charewiczowa 1897–1943. Życie i dzieło*, Częstochowa 2001; A. Kusiak, *O historii kobiet*, in: *Humanistyka i płeć*, vol. 2, *Kobiety w poznaniu naukowych wczoraj i dziś*, eds. E. Pakszys, D. Sobczyńska, Poznań 1997, pp. 197–218; eadem, *Łucja Charewiczowa – inicjatorka badań nad przeszłością kobiet polskich*, in: *Kobieta i kultura*, pp. 99–103.

¹⁷¹ Ł. Charewiczowa, *Kobieta w dawnej Polsce. Do okresu rozbiorów*, added an afterword J. Suchmiel, Poznań 2002, pp. 85–86. The author also mentioned the queen's 'gardening expertise'. *Ibidem*, p. 26. However, the historian complained about the shallowness of women's education among the ladies-in-waiting of the French queens, as well as those of the nobility, thriving on pettiness and gossip. She criticised foreign upbringing, which gave rise to contempt for Polishness. *Ibidem*, pp. 99–100.

¹⁷² K. Sierakowska, *Rodzice, dzieci, dziadkowie... Wielkomięjska rodzina inteligencka w Polsce 1918–1939*, Warszawa 2003; eadem, *Macierzyństwo – wizje a rzeczywistość*, in: *Równe prawa*, pp. 209–219.

¹⁷³ In the 1930s, there was a significant increase in Poland's recognition for the educational purposes of history, updating the past and the ideal of regionalism. There was a growing recognition for the role of work and – especially in the years preceding the outbreak of war – defence, which was associated with the advancement of the social and economic history, as well as the military. The deeds of the textbook heroes of the past were to stimulate civic activity of young Poles. The greatest hero among them was Józef Piłsudski, embodying the best traditions of the Polish state. One-sided invoking of tradition, overlooking the merits of political opponents and control of emotions were accompanied by criticism of applied history, aggressive idealisation, simplification and taking advantage of historical facts in the current political interests of the government. W. Suleja, W. Wrzesiński, *Argument historyczny jako element wychowania państwowego w szkole II Rzeczypospolitej*, in: *Wartości w edukacji historycznej*, ed. J. Rulka, Bydgoszcz 1999, pp. 168–189; For more, see: H. Wójcik-Łagan, *Kult bohatera narodowego. Józef Piłsudski w szkolnej edukacji historycznej w latach trzydziestych XX wieku*, Kielce 2012.

fact in the reorientation and warning up of her textbook depictions, which provided the queen with another 'life after life'.

(translated by LINGUA LAB)

REFERENCES

- Arnold S., Leśniewski Cz., Pohoska H., *Polska w rozwoju dziejowym: zagadnienia polityczne, ustrojowe, gospodarczo-społeczne, kulturalne. Zeszyt I. Dzieje polityczne Polski*, Warszawa 1929.
- Baczkowski K., *Jan Dąbrowski (1890–1965)*, in: *Uniwersytet Jagielloński. Złota księga Wydziału Historycznego*, ed. J. Dybiec, Kraków 2000.
- Bogucka M., *Białogłowa w dawnej Polsce. Kobieta w społeczeństwie polskim XVI–XVIII wieku na tle porównawczym*, Warszawa 1998.
- Bogucka M., *Kobieta a świat polityki w XVI–XVIII wieku*, in: M. Bogucka, *Gorsza płeć. Kobieta w dziejach Europy od antyku po wiek XXI*, Warszawa 2006.
- Bornholtz T., *Historia dla kl. II gimnazjów*, Lwów 1937.
- Charewiczowa Ł., *Kobieta w dawnej Polsce. Do okresu rozbiorów*, added an afterword J. Suchmiel, Poznań 2002.
- Chojnowski A., *Aktywność kobiet w życiu politycznym*, in: *Równe prawa i nierówne szanse: kobiety w Polsce międzywojennej*, eds. A. Żarnowska, A. Szwarc, Warszawa 2000.
- [Chyliński M.], *Dzieje ojczyzny ze szczególnym uwzględnieniem historii Galicji. Dzieło prof. Uniwersytetu Jagiel. M. Bobrzyńskiego do użytku wyższych klas szkół średnich*, Kraków 1879.
- Daszyńska-Golińska Z., *Kobieta obywatelka*, in: *Głos kobiet w kwestii kobiecej*, Kraków 1903.
- Dąbrowska J.E., *Klementyna. Rzecz o Klementynie z Tańskich Hoffmanowej*, Białystok 2008.
- Dąbrowski J., *Historia. Tom drugi dla II klasy gimnazjów*, Lwów 1938.
- Dąbrowski J., *Historia powszechna i polska dla I klasy wszystkich wydziałów liceów ogólnokształcących*, Lwów 1939.
- Dąbrowski J., *Wiadomości z dziejów Polski*, vol. 2, Lwów 1928.
- Fischerówna A., *Druga czytanka historyczna dla IV-tej klasy szkół powszechnych*, 3rd edition, part 1, Przemyśl–Warszawa 1929.
- Gebert B., Gebertowa G., *Opowiadania z dziejów ojczyzny dla niższych klas szkół średnich. Wydanie siódme uzupełnione*, Lwów–Warszawa 1921.
- Gebert B., Gebertowa G., *Opowiadania z dziejów ojczyzny dla niższych klas szkół średnich*, Lwów–Warszawa 1925.
- Gebert B., Gebertowa G., *Opowiadania z dziejów ojczyzny dla niższych klas szkół średnich, część II*, Lwów–Warszawa 1929.
- Gebert B., Gebertowa G., *Opowiadania z dziejów powszechnych ze szczególnym uwzględnieniem dziejów Polski, część pierwsza do elekcji Stanisława Augusta*, edition 6 abridged, Lwów–Warszawa 1929.
- Gebert B., Gebertowa G., *Opowiadania z dziejów powszechnych ze szczególnym uwzględnieniem dziejów Polski, Litwy i Rusi, część pierwsza do elekcji Stanisława Augusta Poniatowskiego*, Lwów–Warszawa 1925.
- Gebertowa G., *Historia dla klasy V szkół powszechnych III i II stopnia. Opowiadania i czytania*, Lwów–Warszawa 1937.
- Górczyński W., *Pielgrzym w Dobromilu... Izabeli z Flemingów Czartoryskiej – pierwsza próba popularyzacji historii ojczyzny w środowisku wiejskim*, in: *Między historią a edukacją historyczną*, ed. V. Julkowska, Poznań 2003.
- Górnicka-Boratynska A., *Cztery projekty emancypacyjne (1863–1939)*, Izabelin 2001.

- Grabski A.F., *Zarys historii historiografii polskiej*, Poznań 2000.
- Halbersztadt J., *Kobiety w murach Uniwersytetu Warszawskiego 1915–1939*, in: *Kobieta i kultura. Kobiety wśród twórców kultury intelektualnej i artystycznej w dobie rozbiorów i w niepodległym państwie polskim*, vol. 4, eds. A. Żarnowska, A. Szwarc, Warszawa 1996.
- Halecki O., *Lata wojenne Zygmunta Starego*, in: *Polska, jej dzieje i kultura od czasów najdawniejszych do chwili obecnej. Tom pierwszy od prądziejów do roku 1572*, Warszawa 1927.
- Hartleb K., *Biblioteka Zygmunta Augusta*, Lwów 1928.
- Hartleb W., *Ostatni Jagiellonowie. Sylwety monarchów i ludzi. Ocena wydarzeń*, Lwów 1938.
- Historycy o historii. Od Adama Naruszewicza do Stanisława Kętrzyńskiego 1775–1918*, collected by, with introduction and commentary by M.H. Serejski, Warszawa 1963.
- Hoszowska M., *Dziewiętnastowieczne polskie podręczniki historii a narracje o kobietach*, in: *Galicja i jej dziedzictwo*, vol. 24, *Kobieta w Galicji. Nowoczesność i tradycja*, eds. J. Kamińska-Kwak, S. Kozak, D. Opaliński, Rzeszów 2016.
- Hoszowska M., *Kobiety w piśmarstwie historyczno-dydaktycznym Izabeli Czartoryskiej*, in: *O kobietach. Studia i szkice. Wiek XIX i XX*, ed. J. Hoff, Rzeszów 2011.
- Hoszowska M., *Kobiety w podręcznikach historii ojczystej XIX stulecia. Uwagi metodologiczne*, 'Kultura i Historia' 2004, 6, http://www.kulturalihistoria.umcs.lublin.pl/nr6/art/hoszowska_m.html [accessed on: 1 XI 2020].
- Hoszowska M., *Kobiety w twórczości Kazimierza Hartleba (1886–1951)*, in: *Człowiek – Społeczeństwo – Źródło. Studia dedykowane Profesor Jadwidze Hoff*, eds. S. Kozak et al., Rzeszów 2014.
- Hoszowska M., *Mit Matki Polki w dziewiętnastowiecznych syntezach historycznych*, in: *Mity i stereotypy w dziejach Polski i Ukrainy w XIX i XX wieku*, eds. A. Czyżewski et al., Warszawa–Łódź 2012.
- Hoszowska M., *Siła tradycji, presja życia. Kobiety w dawnych podręcznikach dziejów Polski (1795–1918)*, Rzeszów 2005.
- Janeczek-Jabłońska E., *Staropolskie kobiety władzy w historiografii polskiej doby zaborów*, Łódź 2019.
- Janelli M., Kisielevska J., *Z dziejów ojczystych. Zbiór opowiadań dla młodzieży szkół powszechnych i średnich*, Lwów–Warszawa 1920.
- Jarosz W., *Opowiadania z dziejów ojczystych dla V klasy szkół powszechnych 3 i 2 stopnia*, Lwów 1937.
- Jarosz W., *Opowiadania z dziejów powszechnych i polskich dla kl. V szkół powszechnych. Część I do czasów Stanisława Augusta Poniatowskiego*, Warszawa 1921.
- Jarosz W., *Opowiadania z dziejów powszechnych i polskich dla klasy V szkół powszechnych. Część I do czasów Stanisława Augusta Poniatowskiego*, 9th edition, Lwów 1933.
- Kałwa D., *Kobieta aktywna w Polsce międzywojennej. Dylematy środowisk kobiecych*, Kraków 2001.
- Kelly D.R., *Losy historii. Badanie przeszłości od Herdera do Huizingi*, Warszawa 2010.
- Kisielevska J., *W służbie Ojczyzny. Pogadanki historyczne dla IV oddziału*, edition 6 unaltered, part 2, Kraków 1929.
- Kisielevska J., *W służbie Ojczyźnie. Pogadanki historyczne dla IV oddziału*, edition 20 unaltered, part 1, Warszawa 1932.
- Klanowski T., *Germanizacja gimnazjów w Wielkim Księstwie Poznańskim i opór młodzieży polskiej w latach 1870–1914 (na przykładzie Gimnazjum Marii Magdaleny w Poznaniu)*, Poznań 1962.
- Koestler N., *Kobiety polskie między społeczeństwem tradycyjnym a nowoczesnym*, in: *Kobieta i edukacja na ziemiach polskich w XIX i XX wieku. Zbiór studiów*, vol. 2, part 2, eds. A. Żarnowska, A. Szwarc, Warszawa 1995.
- Kolbuszewska J., *Kobiety w drodze na naukowy Olimp... Akademicki awans polskich historyczek*

- (od schyłku XIX wieku po rok 1989), Łódź 2020.
- Kondracka M., *Kobiety na uniwersytetach*, in: *Równe prawa i nierówne szanse: kobiety w Polsce międzywojennej*, eds. A. Żarnowska, A. Szwarc, Warszawa 2000.
- Konopka H., *Edukacja historyczna w polskich szkołach powszechnych 1918–1939*, Białystok 1987.
- Kubik K., *Joachim Pastorius, gdański pedagog XVII wieku*, Gdańsk 1970.
- Kulczycki J., *Strajki szkolne zaborze pruskim 1901–1907*, Poznań 1993.
- Kurkowska M., *Narcyza Żmichowska w środowisku warszawskim lat czterdziestych XIX w.*, in: *Kobieta i świat polityki. Polska na tle porównawczym w XIX i w początkach XX w. Zbiór studiów*, vol. 3, eds. A. Żarnowska, A. Szwarc, Warszawa 1994.
- Kusiak A., *Lucja Charewiczowa – inicjatorka badań nad przeszłością kobiet polskich*, in: *Kobieta i kultura. Kobiety wśród twórców kultury intelektualnej i artystycznej w dobie rozbiorów i w niepodległym państwie polskim*, vol. 4, eds. A. Żarnowska, A. Szwarc, Warszawa 1996.
- Kusiak A., *O historii kobiet*, in: *Humanistyka i pleć*, vol. 2, *Kobiety w poznaniu naukowych wczoraj i dziś*, eds. E. Pakszys, D. Sobczyńska, Poznań 1997.
- Lechicka J., *Historia dla I klasy liceum. Część II. Dzieje wieków średnich, dzieje nowożytne do 1660 r.*, Lwów 1938.
- Lewicki A., *Zarys historii Polski*, compiled and supplemented by Jan Friedberg (w 'Dodatku' Literatura historyczna), 12th school edition, Warszawa–Kraków–Lublin–Łódź–Poznań–Wilno–Zakopane 1925.
- Ładyżyński A., *Rola rodziny w kształtowaniu postaw religijnych i patriotycznych w zaborze austriackim (1772–1914)*, in: *Rodzina jako środowisko wychowawcze w czasach nowożytnych*, ed. J. Jakubiak, Bydgoszcz 1995.
- Łosowski J., *Anatol Lewicki*, Przemyśl 1981.
- Łozowska-Marcinkowska K., *Sprawy niewieście. Problematyka czasopism kobiecych Drugiej Rzeczypospolitej*, Poznań 2010.
- Majorek Cz., *Historia utylitarna i erudycyjna. Szkolna edukacja historyczna w Galicji (1772–1918)*, Warszawa 1990.
- Martynowiczówna W., *Historia. Podręcznik dla V klasy szkół powszechnych 3 i 2 stopnia*, Lwów 1937.
- Martynowiczówna W., *Obrazy z przeszłości i terażniejszości. Podręcznik do nauki historii dla IV klasy szkół powszechnych 1 stopnia. Kurs A*, Lwów 1936.
- Maternicki J., *Adam Szelański – ostatni polski polihistor*, in: J. Maternicki, *Historia jako dialog. Studia i szkice historiograficzne*, Rzeszów 1996.
- Maternicki J., *Adama Szelańskiego parasynteza dziejów Polski*, in: *Wielokulturowe środowisko historyczne Lwowa w XIX i XX w.*, vol. 5, eds. J. Maternicki, L. Zaszkiłniak, Rzeszów 2007.
- Maternicki J., *Dydaktyka historii w Polsce 1773–1918*, Warszawa 1974.
- Maternicki J., *Historia i życie narodu. Poglądy i postawy historyków polskich XIX i XX w.*, Rzeszów 2009.
- Maternicki J., *'Historyk sługą narodu'. Poglądy Adama Naruszewicza, Joachima Lelewela, Tadeusza Korzona i Szymona Askenazego*, in: *Historia. Mentalność. Tożsamość. Miejsce i rola historii i historyków w życiu narodu polskiego i ukraińskiego w XIX i XX wieku*, eds. J. Pisułińska, P. Sierżęga, L. Zaszkiłniak, introduction J. Maternicki, Rzeszów 2008.
- Maternicki J., *Polska dydaktyka historii 1918–1939. Materiały i komentarze*, Warszawa 1978.
- Maternicki J., *Wielokształtność historii*, Warszawa 1990.
- Maternicki J., Górczyński W., *Po upadku państwa*, in: J. Maternicki, Cz. Majorek, W. Górczyński, *Historia jako zadanie wychowawcze. Edukacja historyczna młodzieży w latach 1773–1830*, Warszawa 1988.
- Mazurczak D., *Kariery akademickie kobiet w Polsce międzywojennej – Uniwersytet Poznański*, in: Ko-

- bieta i kultura. *Kobiety wśród twórców kultury intelektualnej i artystycznej w dobie rozbiorów i w niepodległym państwie polskim*, vol. 4, eds. A. Żarnowska, A. Szwarc, Warszawa 1996.
- Morawska Z., *Opowiadania z dziejów ojczystych dla domu i szkoły [...]*, 5th edition corrected and supplemented, Warszawa 1921.
- Moraczewski J., *Gospodarza Jędrzeja opowiadanie podług starych ksiąg polskich. Jaka to dawniej była Polska i jacy byli starzy Polacy*, book 3, Poznań 1854.
- Moszczeńska W., Mrozowska H., *Podręcznik do nauki historii na drugą klasę gimnazjalną*, Lwów 1934.
- Możdżeń S., *Zarys historii wychowania*, part 2, *Wiek XIX – do 1918 roku*, Kielce 1995.
- Nanke C., *Historia nowożytna. Podręcznik dla klas wyższych szkół średnich. Część pierwsza od początku w. XVI. do pierwszego rozbioru Polski i wybuchu rewolucji francuskiej*, 4th edition, Lwów–Warszawa 1929.
- Nowaczyk S., *Przewodnik metodyczny do opowiadań z dziejów ojczystych dla V klasy szkół powszechnych Włodzimierza Jarosza*, Lwów 1934.
- Osiński Z., *Janusz Jędrzejewicz piłsudczyk i reformator edukacji (1885–1951)*, Lublin 2007.
- Perkowska U., *Studentki Uniwersytetu Jagiellońskiego 1894–1939. W stulecie immatrykulacji pierwszych studentek*, Kraków 1994.
- Pietrzak M., *Sytuacja prawna kobiet w Drugiej Rzeczypospolitej*, in: *Równe prawa i nierówne szanse. Kobiety w Polsce międzywojennej. Zbiór studiów*, eds. A. Żarnowska, A. Szwarc, Warszawa 2000.
- Pisulińska J., *Czesław Nanke (1883–1950)*, in: *Złota księga historiografii lwowskiej XIX i XX wieku*, eds. J. Maternicki, L. Zaskilniak, [vol. 1], Rzeszów 2007.
- Pisulińska J., *Działalność naukowa i dydaktyczna Czesława Nankego na Uniwersytecie Jana Kazimierza we Lwowie*, in: *Wielokulturowe środowisko historyczne Lwowa w XIX i XX w.*, vol. 4, eds. L. Zaskilniak, J. Maternicki, Lwów–Rzeszów 2006.
- Pociecha W., *Bona Sforza d' Aragona*, in: *Polski Słownik Biograficzny*, vol. 2, Kraków 1936.
- Pohoska H., *Dydaktyka historii (wydanie II-gie, uzupełnione i rozszerzone, dostosowane do nowych programów)*, Warszawa 1937.
- Pohoska H., *Historia w szkole powszechnej. Wskazówki metodyczne zastosowane do nowego programu*, Warszawa 1933.
- Pohoska H., Wysznacka M., *Śladami ojców. Czytanki historyczne*, part 2, Warszawa 1934.
- Pohoska H., Wysznacka M., *Z naszej przeszłości. Podręcznik do nauki historii dla V kl. szkół powszechnych*, Warszawa 1934.
- Przyborowski W., *Dzieje Polski do r. 1772 opracowane dla młodzieży*, Warszawa 1879.
- Puchowski K., *Edukacja historyczna w kolegiach jezuickich Rzeczypospolitej*, Gdańsk 1999.
- Puszka A., *Nauczyciele historii i geografii państwowych szkół średnich w Galicji w okresie autonomicznym (1868–1914)*, Lublin 1999.
- Romankówna M., *Sprawa Entuzjastek*, 'Pamiętnik Literacki' 1957, 48, 1–2.
- Ryniewicz A., *Historia średniowieczna i nowożytna ze szczególnem uwzględnieniem dziejów Polski*, 3rd edition, Lwów–Warszawa 1929.
- Sadowska J., *Ku szkole na miarę Drugiej Rzeczypospolitej. Geneza, założenia, realizacja reformy Jędrzejowiczowskiej*, Białystok 2001.
- Schönbrenner J., *Dzisiaj i dawniej na ziemiach polskich. Historia Polski dla V-jej klasy szkoły powszechnej*, Warszawa 1934.
- Schönbrenner J., *Dzisiaj i dawniej na ziemiach polskich. Podręcznik do nauki historii dla V kl. szkół powszechnych drugiego i trzeciego stopnia*, Lwów 1938.
- Sierakowska K., *Aspiracje polityczne Związku Równouprawnienia Kobiet Polskich*, in: *Kobieta i świat polityki. Polska na tle porównawczym w XIX i w początkach XX w. Zbiór studiów*, vol. 3, eds. A. Żarnowska, A. Szwarc, Warszawa 1994.
- Sierakowska K., *Macierzyństwo – wizje a rzeczywistość*, in: *Równe prawa i nierówne szanse:*

- kobiety w Polsce międzywojennej, eds. A. Żarnowska, A. Szwarc, Warszawa 2000.
- Sierakowska K., *Rodzice, dzieci, dziadkowie... Wielkowiejska rodzina inteligencka w Polsce 1918–1939*, Warszawa 2003.
- Smoleński W., *Historia Polski*, 3rd edition, Warszawa 1923.
- Sokołowski A., *Dzieje Polski Ilustrowane*, vol. 2, Wiedeń 1904.
- Stinia M., *Uniwersytet Jagielloński w latach 1871–1914. Modernizacja procesu nauczania*, Kraków 2014.
- Suchmiel J., *Działalność naukowa kobiet w Uniwersytecie we Lwowie do roku 1939*, Częstochowa 2000.
- Suchmiel J., *Lucja Charewiczowa 1897–1943. Życie i dzieło*, Częstochowa 2001.
- Suleja W., Wrzesiński W., *Argument historyczny jako element wychowania państwowego w szkole II Rzeczypospolitej*, in: *Wartości w edukacji historycznej*, ed. J. Rulka, Bydgoszcz 1999.
- Szelągowski A., *Historia nowożytna. Wydanie trzecie przejrzone i poprawione, dostosowane do programu MWRiOP*, Warszawa–Kraków 1924.
- Szelągowski A., *Obrazy z dziejów Polski*, Warszawa 1920.
- Szews J., *Filomaci pomorscy. Tajne związki młodzieży polskiej na Pomorzu Gdańskim w latach 1830–1920*, Warszawa 1992.
- Szymczak M., *Kobiety w polskich programach i podręcznikach do nauczania historii dla szkoły średniej po II wojnie światowej*, Zielona Góra 2011.
- Śliwa M., *Udział kobiet w wyborach i ich działalność parlamentarna*, in: *Równe prawa i nierówne szanse: kobiety w Polsce międzywojennej*, eds. A. Żarnowska, A. Szwarc, Warszawa 2000.
- Wapiński R., *Kobiety i życie publiczne – przemiany pokoleniowe*, in: *Równe prawa i nierówne szanse: kobiety w Polsce międzywojennej*, eds. A. Żarnowska, A. Szwarc, Warszawa 2000.
- Wawrzykowska-Wierciochowa D., *Z dziejów dawnych pensji żeńskich w Królestwie Polskim*, 'Rozprawy z Dziejów Oświaty' 1967, 10.
- Wierzbička M., *Popularne podręczniki dziejów Polski w latach 1864–1914*, in: *Edukacja historyczna społeczeństwa polskiego w XX w. Zbiór studiów*, ed. J. Maternicki, Warszawa 1981.
- Wierzbička M., *Władysław Smoleński*, Warszawa 1980.
- Wierzbička M., Jakubowska B., *Autorski i dzieła – kobiety w polskiej nauce historycznej w dwudziestoleciu międzywojennym*, in: *Kobieta i kultura. Kobiety wśród twórców kultury intelektualnej i artystycznej w dobie rozbiorów i w niepodległym państwie polskim*, vol. 4, eds. A. Żarnowska, A. Szwarc, Warszawa 1996.
- Winiarz A., *Nauczanie domowe dzieci polskich w dobie niewoli narodowej (1795–1918)*, in: *Nauczanie domowe dzieci polskich od XVIII do XX wieku. Zbiór studiów*, eds. J. Jakubiak, A. Winiarz, Bydgoszcz 2004.
- Wodzicka z Potockich T., *Historia polska dla dorastającej młodzieży*, part 4, Kraków 1904.
- Woźniczka-Paruzel B., *'Dzieje ojczyzny dla ludu' doby romantyzmu*, Wrocław 1990.
- Wójcik-Łagan H., *Kobiety w polskiej myśli dydaktyczno-historycznej w latach 1918–1939*, in: *Polska w XIX i XX wieku – społeczeństwo i gospodarka*, eds. W. Caban et al., Kielce 2013.
- Wójcik-Łagan H., *Kult bohatera narodowego. Józef Piłsudski w szkolnej edukacji historycznej w latach trzydziestych XX wieku*, Kielce 2012.
- Wróbel-Lipowa K., *Collegium Nobilium czasów Stanisława Konarskiego szkołą patriotyzmu i wychowania obywatelskiego*, in: *Szkolnictwo pijarskie w czasach minionych a współczesne problemy edukacji historycznej*, vol. 1, eds. K. Wróbel-Lipowa, M. Ausz, Kraków–Lublin 2010.
- Żarnowski J., *Kobiety w strukturze społeczno-zawodowej Polski międzywojennej*, in: *Równe prawa i nierówne szanse: kobiety w Polsce międzywojennej*, eds. A. Żarnowska, A. Szwarc, Warszawa 2000.

STRESZCZENIE

Autorka artykułu przedstawia zmiany jakie dokonały się w podręcznikowym obrazie kobiet – zaliczanych do grupy antybohaterek dziejów Polski – w latach 1918–1939. Punktem wyjścia są opracowania dziewiętnastowieczne, w których uwaga piszących skupiona była na wybitnych królowych doby nowożytnej: Bonie, Marii Ludwice i Marii Kazimierze. Stosunek do nich autorów opracowań historyczno-dydaktycznych powstałych po odzyskaniu niepodległości był pochodną różnych czynników, ale i dowodem akceptacji dla nowych ról kobiet w scalanym na nowo społeczeństwie, m.in. drogą edukacji historycznej. Dotyczyło to szczególnie tych kobiecych ról, które wywoływały społeczny opór, ponieważ związane były z zaangażowaniem w politykę, uznawaną za przestrzeń męskiej aktywności.

W artykule położono nacisk na ujęcia porównawcze, tak, aby wyraźnie zarysowały się różnice między tym, co było typowe dla ujęć dydaktycznych sprzed i po 1918 r. Przeanalizowano 30 podręczników historii powstałych w pierwszej i drugiej dekadzie Polski Odrodzonej, adresowanych do dzieci i młodzieży szkół powszechnych, gimnazjów i liceów ogólnokształcących. Poszukiwano przy tym odpowiedzi na pytania: 1. W jaki sposób postrzegano ambitne władczynie w odmiennych warunkach politycznych, tj. w sytuacji formalnej równości praw politycznych kobiet i mężczyzn? 2. Na ile podręczniki dla reformowanej przez piłsudczyków szkoły odróżniały się od tych wykorzystywanych wcześniej? 3. W jakiej mierze reorientacja ideału wychowawczego w lat trzydziestych XX w. wpłynęła na obraz rozpolitykowanych polskich królowych doby nowożytnej?

Słowa kluczowe: historia kobiet, dydaktyka historii, Druga Rzeczypospolita, Bona Sforza d'Aragona, Maria Ludwika Gonzaga, Maria Kazimiera d'Arquien

ABOUT THE AUTHOR

Mariola Hoszowska – PhD with 'habilitation', Professor at the Institute of History of the University of Rzeszów. Author of over one hundred studies on the history of historical education, women's history and history of historiography. Published monographs: *Praktyka nauczania historii w Polsce 1944–1956* (2002); *Siła tradycji, presja życia. Kobiety w podręcznikach dziejów Polski (1795–1918)* (2007); *Ludwik Finkel i Akademia Umiejętności w Krakowie. Z dziejów współpracy Lwowa i Krakowa w XIX i XX w.* (2011); *Szymon Askenazy i jego korespondencja z Ludwikiem Finklem* (2013). Co-editor of *Historia. Społeczeństwo. Wychowanie* (2003); *Galicja a powstanie styczniowe* (2013); *Historia. Ciągłość i zmiana* (2016).